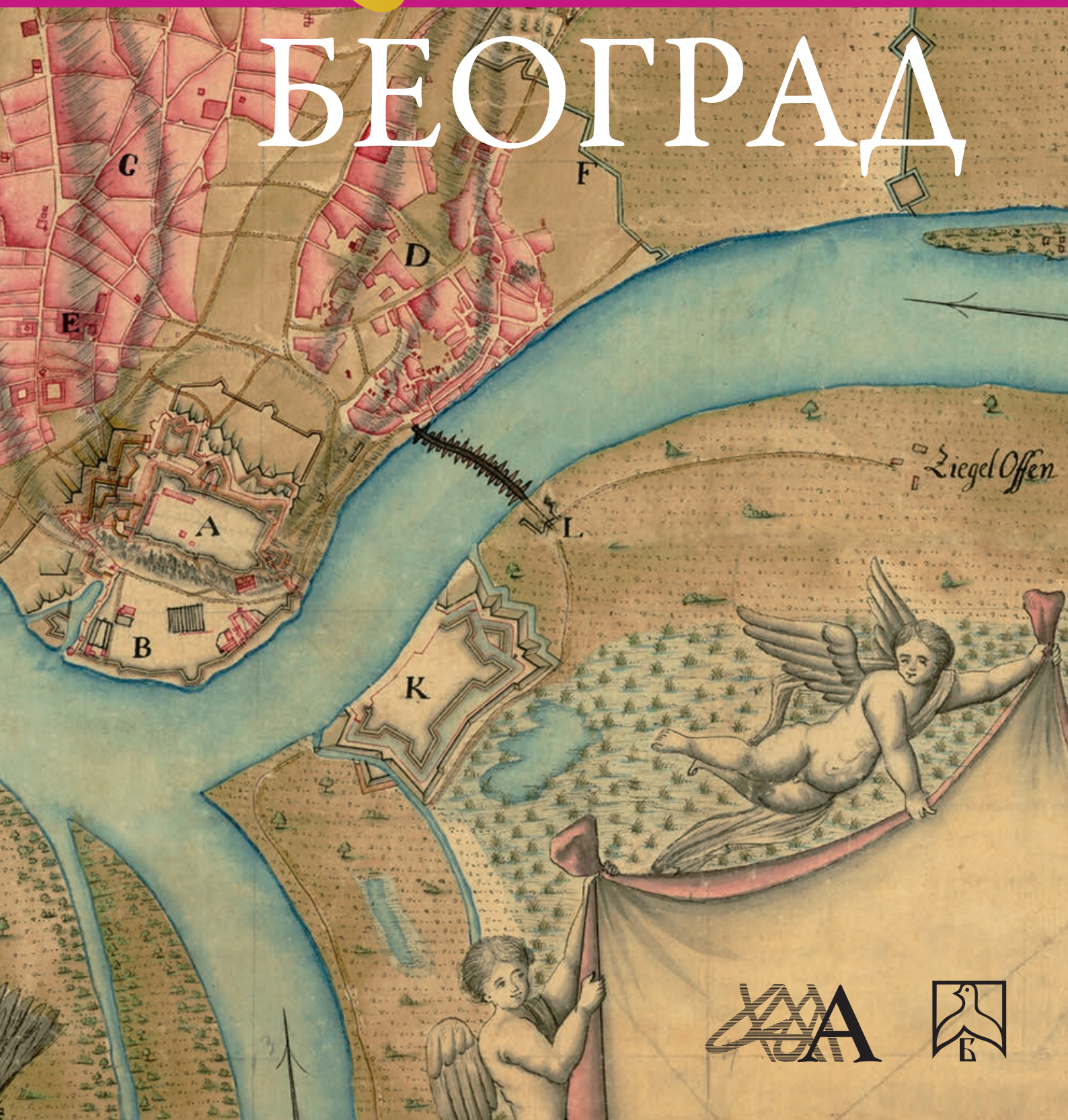

БАШОКНИ

БЕОГРАД

БАРОКНИ
БЕОГРАД

ПОСЕБНО ИЗДАЊЕ

Археолошки институт, бр. 69

УРЕДНИК

Весна Бикић

ИЗДАВАЧИ

Археолошки институт, Београд, Кнеза Михаила 35
Музеј града Београда, Београд, Змај Јовина 1а

ЗА ИЗДАВАЧА

Миомир Кораћ
Јелена Медаковић

СЕКРЕТАР

Драгана Вуловић

РЕЦЕНЗЕНТИ

Нађа Куртовић Фолић
Јелена Тодоровић
Вујадин Иванишевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Мирјана Радовановић

ПРЕВОД

Иван Дељач

ДИЗАЈН И ПРЕЛОМ

Данијела Парацки

ШТАМПА

БИРОГРАФ, Београд

ТИРАЖ

500

ISBN 978-86-6439-043-9 (Археолошки институт)

ISBN 978-86-6433-019-0 (Музеј града Београда)

БАРОКНИ
БЕОГРАД

ПРЕОБРАЖАЈИ

1717–1739.

Објављивање ове публикације подржали су:
Секретаријат за културу Скупштинe града Београда,
Министарство културе и информисања Републике Србије,
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије,
Deloitte g.o.o. Београд.

Садржај

-
- 6 Предговор
- 12 Београд под хабзбуршком влашћу 1717–1739. године
Исидора Точанац Радовић
- 38 Барокна реконструкција Београда
Марко Пойовић
- 60 Папирни спектакл и барокни ратни театар: освајање Београда 1717.
Владимир Симић
- 74 Београдски митрополити на барокној позорници
Ана Милошевић
- 96 Почети барокне војне архитектуре на Београдској тврђави
Марко Пойовић
- 110 Велики војни („Римски“) бунар у Београдској тврђави
Владан Здравковић
- 130 Символика наратива профане архитектуре Немачког Београда
Марина Павловић
- 148 Барокне медаље – поглед на освајања Београда и Пожаревачки мир
Марија Марић Јеринић
- 162 Нова роба за ново друштво – Београд и средња Европа Хабзбурга
Весна Бикић
- 196 „Камено доба“ и пушке кременјаче у Београдској тврђави у XVIII веку
Јосић Шарић
- 206 Библиографија
- 222 Списак сарадника са афилијацијама

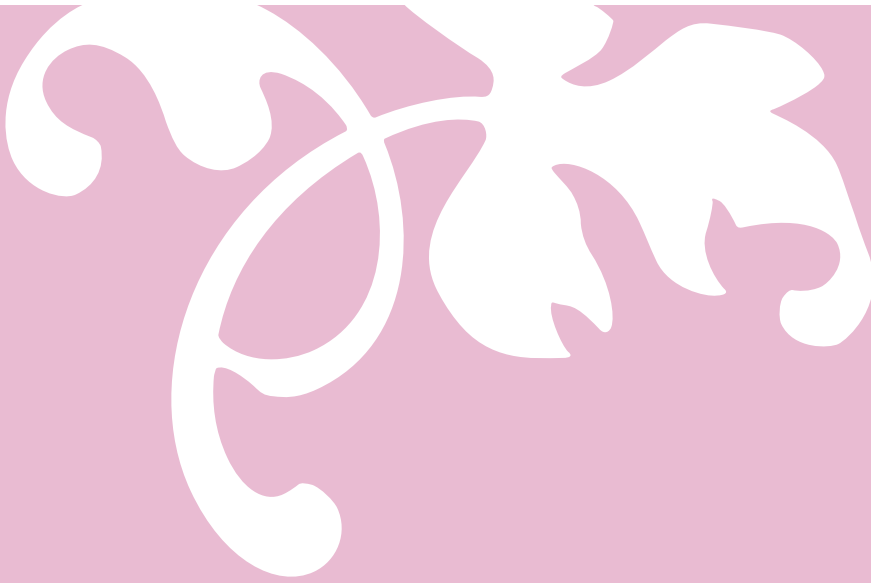

Предговор

РЕЦЕПЦИЈА БАРОКНОГ НАСЛЕЂА У БЕОГРАДУ ВЕОМА ЈЕ ИНТРИГАНТНО питање већ и због саме чињенице да су његови остаци, изузетно скромни у својој материјалној појави, остали скривени под наносима потоњих градитељских подухвата и урбанистичких замисли. За малобројне стручњаке који у нашој средини изучавају различите појаве барокне културе и уметности, то краткотрајно али веома значајно доба на почетку XVIII века под влашћу Хабзбурговаца представља одлучујући искорак према стварању модерног Београда. Био је то град у преображају, где је оријентални трговачки шехер узмицао пред европским монументалним бароком у обимној реконструкцији његове структуре и здања. Ново обликовање простора, пројектовано по узору на утврђене барокне градове – чију је окосницу чинила правилна урбанистичка матрица са визуелним маркерима, монументалним касарнама, палатама и трговима – требало је да носи културне и политичке поруке Монархије на новоосвојеним територијама, односно да Београд повеже са средњоевропском културом и идејом барока.

И поред несумњивих доказа у урбанизму и архитектури, поједини стручњаци задржавају опрез при истицању барокног епитета уз име града, како због невидљивости „правог” барока у карактеру и ткиву Београда, тако и, можда више, због чињенице да је он био барокни град у настајању, град који је грандиозно започет али никада није завршен. Према оцени уваженог професора Павла Васића, у свом времену „у Београду је барок био прилично неуједначен, јер се изградња кретала од изразитих примера барокног стила до безмало безизразних објеката у стилском погледу, чијим градитељима је више лежала на срцу функционалност него лепота, више практични војни циљ него декоративна

раскош. Мешавина разних елемената, барокних торњева, и купола и минарета џамија још више је повећавала противуречности, и са изванредним положајем Београда доприносила много његовом живописном изгледу.” Управо својеврсним спојем затеченог и новог, барок у главној граничној тврђави Аустрије према Турцима показује једно од својих многих лица. Због свега тога, изучавање културне историје Београда под аустријском влашћу представља процес који је пун не само изазова него и сталног преиспитивања.

На стази сазнања о аустријском барокном Београду, чији су правац поставили утемељивачи истраживања нововековне историје града као што су Михаило Валтровић, Теодор Стефановић Виловски, Драгољуб Павловић, Радослав Грујић, Душан Поповић, Павле Васић, Рајко Веселиновић, Радован Самарџић, Жељко Шкаламера, Марко Поповић, током претходних неколико деценија остварени су драгоцени доприноси, али не и свеобухватне студије. Прилику за преокрет пружила су систематска археолошка истраживања која су током 2008. и 2009. године, под руководством Марка Поповића у оквиру Научноистраживачког пројекта за Београдску тврђаву Археолошког института, изведена на Југоисточном бедуу Горњег града у простору „пролома”, заправо провале у бедуу настале приликом априлског бомбардовања 1941. године. Уз откриће *Блокхауса* – фортификационог здања са подземном засведеном просторијом, ова истраживања изнела су на светло дана изванредно значајан скуп предмета које је користила аустријска војска стационирана у Београду између 1717. и 1739. године.

Вансеријски археолошки контекст дао је не само неопходан подстицај да се ова тема врати у фокус истраживања културне историје града већ и прилику да се обухватном

визуелизацијом Београд у свом барокном руху приближи у мери у којој је на почетку XVIII века био планиран и делимично реализован. С тим циљем је у Археолошком институту осмишљен вишегодишњи програм активности, који је 2017. године уобличен у пројекат „Барокни Београд – преображај урбане структуре и токови свакодневице (1717–1739)”. Резултат рада на том пројекту – у виду ове публикације и изложбе са пратећим каталогом, саобразне концепције и садржаја, остварен је у сарадњи Археолошког института и Музеја града Београда.

Монографија је плод напора групе стручњака специјалиста за различите аспекте барокног наслеђа у Београду и Србији, који се сагледавају у кључу политичке историје и социокултурних појава на почетку модерног доба. Оквире наратива барокног Београда, са главним протагонистима, поставља Исидора Точанац Радовић, уводећи читаоца у обим и карактер преображаја османског урбаног насеља у аустријски утврђени град према модерним градитељским принципима европског барока. У градитељску трансформацију града у време аустријске власти уводи студија Марка Поповића, заснована на минуциозној анализи изворне грађе, планова и пројеката, претежно из фонда Ратног архива у Бечу, али и археолошких истраживања којима је током своје плодне каријере био назочан и која је неретко водио. Реализација пројекта пуковника Николе Доксата де Мореза, која је обухватала темељну реконструкцију Тврђаве, као средишта система одбране, и утврђеног дела вароши са градским институцијама, јасно се прати кроз реституције планова Београда пре и после аустријских радова, направљене специјално за ову прилику. Увођење Београда и аустријске Краљевине Србије на европску јавну сцену кроз метафору „ратног театра” (*theatrum belli*), тема је прилога Владимира Симића и Марије Марић Јеринић. Виђен очима сликара, бакрорезаца и медаљера, Београд је позорница славних аустријских освајања (1688. и 1717. године) и њихових хероја, принца Евгенија Савојског и цара Карла VI, али и својеврсно средство политичке пропаганде. Театрализација личности и амбијената, својствена култури барока, односила се на све учеснике тадашњег јавног живота – представнике администрације и војске, поглаваре Католичке цркве и монашке редове, као и на православне митрополите. Ана Милошевић даје слику представљања званичника Београдско-карловачке митрополије, која се огледала како у јавности – одевању и понашању, тако и у изгледу и опреми митрополитске резиденције, у складу са идејом *magnificenze* и протоколима барокне репрезентације.

Архитектура барокног Београда тема је три прилога. Марко Поповић разматра изглед и решења унутрашњег простора најстаријих здања у стилу барока, пешадијским касарнама и згради „Главне страже” (*Haubt Wacht*) у Горњем граду Београдске тврђаве, а нарочиту пажњу посвећује већ споменутом Блокхаусу. Уз монументалну фортификациону трасу са новим капијама – славолуцима, као и подземну инсталацију Великог барутног магацина, Велики („Римски”) бунар свакако представља један од најзначајнијих и иновативних инжињерских подвига, који је требало да допринесе грандиозности главне тврђаве Хабзбурговаца у новоосвојеним областима. Текст Владана Здравковића открива порекло узора аустријског бунара и осветљава достигнућа градитељске школе маршала Вобана. Урбанистички концепт и архитектонске одлике простора у новопроектива-

ној Немачкој вароши разматра Марина Павловић. Поред касарне принца Карла Александра Виртембершког, резиденцијално-војног здања које је доминирало градом, и Зидарске касарне подигнуте за потребе инжињеријских јединица, изглед немачког дела града на дунавској падини оживљавају Валдфортнерова кућа (потоња бискупска резиденција), зграде Соларе и Царске камералне пиваре, затим низ кућа занатлија и трговаца – од којих је до данас остала сачувана само једна, у Улици цара Душана бр. 10, те објекат познат као кафана код „Црног орла”, сакрални објекти, школе и болнице.

Публикацију заокружују прилози из домена студија материјалне културе. Европеизација Београда на почетку XVIII века видљива је и по предметима које је његово становништво користило свакодневно и у посебним пригодама. Према оцени Весне Бикић, приступачност робе широке потрошње, независно од етничке и друштвене припадности и имовинског стања, учинила је да Београд не само постане део хабзбуршке средње Европе него и да усвоји (мулти)културни концепт модерног европског града, у какав је у коначници требало да се претвори. Развој лаког пешадијског наоружања и система за опаљивање у пушкама кременачама Јосип Шарић разматра из перспективе обраде кремена окресивањем, технологијом која потиче још из праисторије.

Сваки научни подухват јесте заједнички напор, а овај је приведен крају захваљујући подршци и помоћи колега и пријатеља. У „Војничкој кухињи” у Доњем граду Београдске тврђаве, делу Археолошког института где је смештен Документациони центар Научно-истраживачког пројекта за Београдску тврђаву, током година је створена динамична атмосфера учења и дијалога, којој особени печат деценијама даје Марко Поповић. Његов предан, неисцрпан истраживачки дух уграђен је на много начина и у ову књигу.

Стефан Поп-Лазић, Угљеша Војводић и Владан Видосављевић допринели су илустративном делу књиге. Бојан Ковачевић нас је у правом тренутку упознао са архитектом Тихомиром Дичићем, који је књигу обогатио техничким цртежима и реконструкцијама објеката. Осим Музеја града Београда, Пројекат и публикацију подржале су и друге установе културе уступањем илустративног материјала и предмета из својих збирки, на чему смо веома захвални.

Захвалност дугујемо и институцијама које су финансијском подршком омогућиле реализацију вишегодишњег истраживања нововековне историје Београда и ове публикације. То су Секретаријат за културу Скупштине града Београда, Министарство културе и информисања и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. У одлучујућем тренутку неопходну подршку пружила је компанија Deloitte д.о.о. Београд и њен генерални директор господин Милош Мацура.

Надамо се да ће захваљујући овим прилозима простор и дух барокног Београда, онако како су замишљени на двору Хабзбурговаца и реализовани у двадесетак година њихове владавине градом, постати јаснији, опипљивији и цењенији него што су то били до сада.

Уредник

DONAU STROM

PARTIE VON BANAT

MAPPA
EINER
PARTIE DES BELGRADER DISTRICTS
IM
KONIGREICH
SERVIEN

DESCRIPTION

A. OBERE VESTUNG ODER DAS SCHLOSS	G. NEUANGELEGTE REDOUTE
B. UNIERE VESTUNG ODER WASSERSTADT	H. NEUANGELEGTES CRONWERCK
C. TEUTSCHE STADT	I. TÜRKISCHE SCHANTZ IN DER DONAUINSULE
D. RAITZEN STADT	K. NEUANGELEGTES HORNWERCK
E. GOVERNEMENT	L. TET DU PONT
F. LINIE WORMIT DIE ZWEY STÄDTE EIN	M. REDOUTE SOINZEIT DER BELAGE

GESCHLOSSEN
ZU BEFÖRDERUNG UND AUFKOMME DES KONIG REICHS SERVIEN
auf befehl Euer Hochlob Kayserl. Administration zu Belgrad durch Veranhaltung des
Hauptmanns Amigans Vermittelst der alda anwesenden Fürsten Matheas Pissar
als And. Zernitz, Friedrich Molan, Franz Keyser
im Jahr 1721 ausgeführt und 1722 fertig
gezeichnet

MAAS STAB VON 1000 WIENER KLAFFTER

0 100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000 Klafter

1:1200

ANNO 1724 et 1722

EXPLICATION

der
ZEICHEN dieser MAPPA

- Dörfer und Meyerhoff
- Schiff und andere Mühlen
- Weinberge
- geackertes Land
- Wüsten
- Gärten
- Wiesen
- Rohr und Morast
- Wale
- Busch
- Gemauerte brunnen und quellen
- Wasser
- Wege
- Türkische Approachen

AUSRECHNUNG
dieser
MAPPÆ
nach

WIENERISCHER MAASS

Die Vestung und Stadt	461 $\frac{3}{4}$ Joch
Das Käuffel Lager von der letzten Belagerung 3741 $\frac{1}{4}$	Joch
Das Türk Lager bey der Belagerung	625 Joch
Im Hochfürstl. Durchl. Kleiner Thiergarten	63 Joch
Demselben vorgeschriebener Thiergarten	228 Joch
Die grosse Sau oder Ziejauner Insel	359 $\frac{1}{4}$ Joch
Weinberge	1740 $\frac{1}{4}$ Joch
Wüst und weckertes Land	8981 $\frac{1}{2}$ Joch
Wiesen	4360 $\frac{1}{4}$ Joch
Rohr und Morast	1652 $\frac{1}{2}$ Joch
Wald	5381 Joch
Busch	1804 $\frac{1}{2}$ Joch

Summa Summarum des
ganten Inhalts dieser Mappæ 29400 $\frac{1}{4}$ Joch
Exclusive der Situation von Slavonien

ВЕСНА БИКИЋ

Нова роба за ново друштво – Београд и средња Европа Хабзбурга

Аустријско освајање 1717. године донело је Београду нов циклус преображаја. Као и много пута раније, нови услови ратовања на важном геостратешком положају изискивали су низ интервенција у циљу побољшања одбрамбених могућности његових фортификација, а присуство нових војних трупа и армија различитих занатлија и трговаца утицали су на много начина и на свакодневни живот његових становника. Од времена креирања утврђеног града–престонице у време деспота Стефана Лазаревића (1404–1427), Београд је баштинио и велике културолошке промене. Кратко трајање у оквирима српске државе сменило је практично читаво столеће под мађарском влашћу, да би уследило приближно двеста година под Османлијама. Свака промена власти била је праћена готово потпуним прекидима у материјалној култури, односно непрекидним прихватањима друга-

чијих културних образаца. Нова промена на почетку XVIII века, последња у том низу, поново је повезала Београд са занатско-уметничким кругом средње Европе. За разлику од претходног пута, у оквирима средњовековне угарске државе и занатско-уметничких токова готике, културни концепт на почетку модерног доба обликовао се према постулатима монументалног барока и у условима нове економије – меркантилизма.¹

У концепту новог града епохе барока кључну улогу имала је стајаћа војска, са додатком да уз освајања буде и средство за одржавање реда. Реформа у организацији војних снага, коју је установио принц Еуген Савојски, ослањала се на национализацију, тј. регрутацију регименти у одређеним областима, превасходно из крунских земаља, Аустрије, Баварске, Чешке и Мађарске, али и из других крајева (сл. 82), тако да је било

* Чланак је резултат рада на пројекту *Процеси урбанизације и развоја средњовековног друштва* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 177021).

¹ Mumford, *The city in history*, 345–346. Идеје политике меркантилизма биле су блиске владарима из династије Хабзбурга, мада је њихова имплементација била различита од регије до регије пространог царства, в. Веселиновић, *Продирање аустријске тировине у Београд*, 163–166.

и војника који су говорили француски, фламански, италијански, српски, хрватски.² Осим разноликог етничког порекла, аустријска војска била је разнородна и у погледу занимања, пре свега због регрутовања занатлија које су биле значајна помоћ како у вршењу неопходних поправки, тако и изради потребних ствари.³

У царству Хабзбурга Београд је у својој суштини био војни град, главна гранична тврђава и полазна тачка немачке (католичке) колонизације ка истоку. Важан геополитички положај допринео је израстању града у привредно и културно средиште региона.⁴ Својим укупним значајем Београд је постао позорница моћи Хабзбуршког царства, а војска, као његово највидљивије и свеприсутно лице, кључни фактор у ширењу европских културних образаца и њиховом упливу у свакодневицу. Уз одређене потребе у погледу становања и коришћења простора, присутност војске наметала је и потрошњу разноврсних производа.⁵ За Београд тога доба изглед употребних и украсних предмета представља новину у поређењу са до тада преовлађујућим османско-балканским дизајном.

Археолошке целине аустријског Београда

Расположиви подаци, сакупљени током вишедеценијских мултидисциплинарних истраживања, истакли су значај Београда у изучавањима различитих појава на почетку новог доба. Тај значај је у новије време истакнут истраживањем археолошких контек-

ста из времена аустријске управе који су садржали обиље разноврсних предмета за свакодневну употребу. Иако су предмети из тог доба практично незаобилазан садржај културних слојева на Београдској тврђави, сваранија открића систематизована су тек недавно, и то захваљујући археолошким истраживањима остатака Блокхауса у тзв. Пролому Југоисточног бедема Горњег града (сл. 58–60), као и у подруму комплекса средњовековне митрополитске резиденције у Доњем граду. Поменути археолошки контексти разматрани су детаљно као грађевински комплекси, док је њихов садржај омогућио прецизније одређење у хронолошком и културном погледу.⁶ Посматрани са становишта савремених студија материјалне културе, они садрже скуп информација које су од значаја за тумачење како самог предмета, тако и његове друштвене и културне димензије.⁷ Иако су из две етапе аустријске власти, а уз то и различити у погледу садржаја и количине налаза, они, сагледани у јединственом оквиру, на потпунији начин илуструју токове производње и потрошње робе у аустријском Београду.

Референтне археолошке целине аустријског Београда прецизно су дефинисане у погледу стратиграфије и хронологије. Простор засведене просторије испод Блокхауса репрезентативна је целина по свему, а највише по обиљу налаза депонованих у кратком временском раздобљу, у трећој деценији XVIII века. Реч је о отпаду из објеката на Горњем граду, пре свих из пешадијских касарни и зграде „Главне страже”, који је ту

² Parrott, *From military enterprise to standing armies*, 74–95; Ágoston, *Empires and warfare*, 126, 130–131; Bassett, *The imperial Austrian army*, 73–74. Након аустријског освајања 1688. године у Београдској тврђави била је стационирана војска сличног састава, али су у њој били и таборски свештеници који су служили и на немачком и на словенским језицима, в. Веселиновић, *Рајтови Турске и Аустрије*, 468–482; Vanino, *Isusovci u Beogradu*, 21–22.

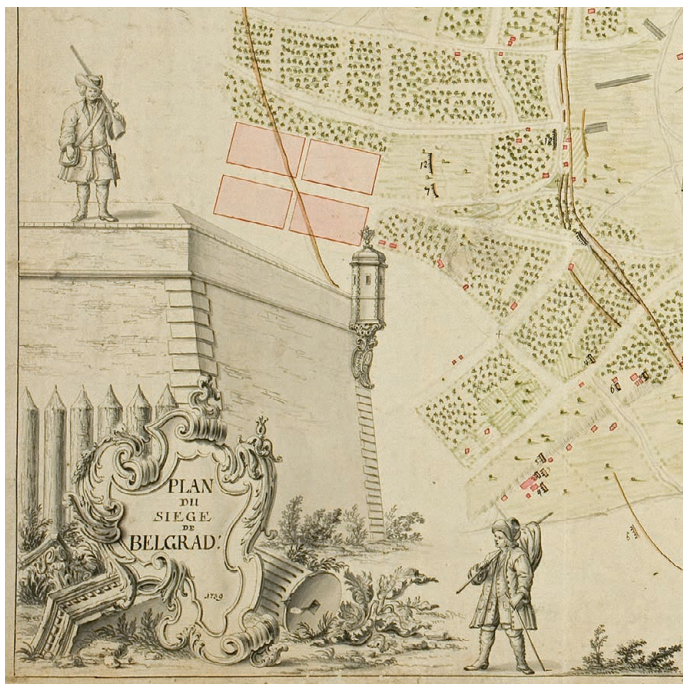
³ Bassett, *The imperial Austrian army*, 74.

⁴ В. у овом зборнику текстове И. Точанац Радовић, 12–37, и А. Милошевић, 74–95.

⁵ Mumford, *The city in history*, 345–348.

⁶ М. Поповић, *Почеци барокне војне архитектуре на Београдској тврђави*, у овом зборнику, 96–108; Поповић М., Бикић, *Комплекси средњовековне Митрополије*, 122–129.

⁷ West, *Introduction*, 1–7; Orser, *Historical Archaeology*, 27–28; Cochran, Beaudry, *Material culture studies*, 192, 199–200.

Сл. 82. План опсаде Београда 1717. године, ведута
(Главни земаљски архив у Карлсруеу, сиг. Hfk Pläne_La 14 rot)

Сл. 83. Пешадинац и официр, 1710.
(Ottenfeld, Teuber, *Die österreichische Armee*, 8)

насут у време рушења надземног дела Блокхауса, по свој прилици између 1721/22. и 1725. године.⁸ Имајући на уму временски оквир хабзбуршке власти у Београду, реч је о предметима које је користила аустријска војска у првих неколико година по усељењу у касарне, што би значило да је већина њих била израђена пре 1721, али не много раније од друге деценије XVIII века.

С друге стране, археолошки контекст из подрума палате, односно његове обнове у османско доба (1521–1688), говори о интензивном коришћењу тог простора у доба прве, двогодишње аустријске окупације Београда (1688–1690). Наиме, тамо је била смештена приручна апотека или остава за резерве тинктура и мелема.⁹ Као такав, овај контекст представља један од ретких архео-

лошких примера војне апотеке, али и вредно сведочанство запоседања простора и организовања свакодневних активности у време првог аустријског поседовања Тврђаве. Будући да је претрпео знатна разарања, тај простор после 1717. године није био у употреби.

Чврста повезаност Тврђаве и вароши видљива је, како сведоче резултати досадашњих истраживања, не само у погледу физичких структура него и организације свакодневног живота. За разлику од Тврђаве, која је пружила обиље различитих употребних и, у мањој мери, украсних предмета, истраженост простора вароши је знатно слабија и доста фрагментарна, с обзиром на сразмерно скроман обим заштитних археолошких истраживања и очуваност културних слојева из раздобља аустријске власти.¹⁰

⁸ М. Поповић, *Почеци барокне војне архитектуру на Београдској тврђави*, у овом зборнику, 96–108.

⁹ Поповић М., Бикић, *Комплекс средњовековне Миштролије*, 122–130, сл. 77, 93–95.

¹⁰ Шкаламера, Поповић М., *Урбани развој Дорћола*, 228–237.

Међутим, иако скромне, назнаке у вези с културно-занатским амбијентом које су пружили покретни археолошки налази откривени на подручју вароши довољно речито показују међусобну сличност у материјалној култури између те две целине. У том смислу, археолошки налази из ареала Тврђаве илуструју карактер града у целини, те су стога релевантни за разматрање питања која се односе на друштвено значење предмета и стварање културног идентитета.¹¹

*Униформе и опрема,
одржавање и поправке*

У Београду, као веома важном стратешком месту, било је много војске и то свих родова и чинова.¹² За њене потребе, аустријске власти су склапале уговоре о испорукама великих количина одеће, чизама, барута, рогова, каишева, реденика, са детаљним спецификацијама које се тичу кроја и боје.¹³ Године 1707. аустријски Ратни савет одредио је да пешадија треба да носи одећу светлосиве боје, односно боје која асоцира на царске трупе из времена тридесетогодишњег рата, међутим, како је вуна у тој боји била најјефтинија, одећа је на сунцу бледела и постајала скоро бела.¹⁴ О одржавању, поправкама и изради делова одеће и обуће бринуле су занатлије које су биле насељене у немачком делу београдске вароши. Према попису из 1723. године, уз кројаче – снајдере, највише је било ципелара (11), док је чизмара било знатно мање (3). Уз њих се помињу и четири сарача, по један чарапар и дугмар, пушкар и чистач оружја, као и два кожара.¹⁵

О изгледу хабзбуршке војске која је била стационарирана у Београду, археолошки налази пружају доста скромне податке. На основу откривених делова униформи, наоружања и додатне опреме може се стећи оквирна слика, која добија на значају тек поређењем тих остатака са ликовним приказима сцена из живота војника тог времена. Међу њима, детаљношћу се истичу илустрације Рудолфа фон Отенфелда (Rudolf Otto von Ritter Ottenfeld), професора на Академији лепих уметности у Прагу и војног сликара,¹⁶ као и Мартина Енгелбрехта (Martin Engelbrecht), немачког сликара, гравера и издавача.¹⁷

Детаљни ликовни прикази аустријске војске знатно олакшавају препознавање и тумачење делова униформи, оружја и пратеће опреме нађених у оскудним археолошким остацима (сл. 83). Међу њима је највише дугмади и копчи, што не чуди с обзиром на њихову вишенаменску употребу. Металном дугмади одређене врсте и величине, рађеном од бронзе (сл. 84), закопчаван је сваки комад одеће, пре свега кошуља и капут. Ситна и шупља лоптаста дугмад пришивана су на кошуље, а крупна и релативно равна на капуте. Међу налазима су и два крупна дугмета са латиничним словом *P*, као и два примерка типа нитне. Сви налази дугмади сада имају тамну зелену боју, добрим делом због корозије, а само једно дугме је сјајне жуте боје, као што су изворно и била дугмад на хабзбуршким униформама тог доба.

Судећи по сразмерно малобројним налазима из подземне просторије испод Блокхауса, али и са других простора Тврђаве, дугмад је доста добро чувана и на одговарајући начин пришивана. Само мала количина је

¹¹ West, *Introduction*, 1–4.

¹² Поповић Д., *Београд пре 200 година*, 40–41; idem, *Србија и Београд*, 195–196.

¹³ Tallett, *War and Society*, 119–120.

¹⁴ Ibidem, 120; Bassett, *The imperial Austrian army*, 74–75.

¹⁵ Поповић Д., *Београд пре 200 година*, 42; idem, *Србија и Београд*, 198.

¹⁶ Ottenfeld, Teuber, *Die österreichische Armee*.

¹⁷ Engelbrecht, *Theatre de la milice étrangere*.

Сл. 84. Метална дугмад из подземне просторије испод Блокхауса
(Документација Археолошког института)

замењена, односно доспела у отпад због недостатка петљи или искривљености.

Уз металну дугмад, за закопчавање других делова одеће употребљавана је и дугмад рађена од других материјала, пре свега од кости (сл. 85а). Употреба и израда коштане дугмади посведочена је током касног средњег века и, нарочито, раног модерног доба на читавом подручју средње Европе. Поводом налаза бројних полуфабриката, искоришћених плочица и одбачених остатака оштећених у процесу израде у археолошком контексту подземне просторије испод Блокхауса, ово питање је недавно детаљно размотрено, укључујући и објашњење производног процеса.¹⁸ Стога ће овде бити укратко поновљени они подаци који су од значаја за општу слику о одевању и свакодневним активностима војне посаде у Београду. Наиме, коштани дискови са перфорацијом у средини јесу заправо језгра дугмади пресвучених тканином, која су пришивана на различите комаде одеће, на јакне, панталоне, кошуље

и друго, али и на постељину.¹⁹ Ови полуфабрикати су у следећој фази израде дорађивани, и то тако што су перфорација и обе површине глачане и полиране да би преко тако глатког језгра пресвлака од тканине била дуготрајнија. Занимљиво је поменути и то да су у радионици у Београдској тврђави као сировина за израду дугмади претежно коришћена ребра и дуге кости говеда (сл. 85б), по свој прилици од отпада из оближње кухиње гарнизона, односно касарне. Све то, уз извесно познавање технике израде, као и брзину рада што је за последицу имала доста отпада, говори о мајстору специјалисти који је организовао производњу вишенаменске дугмади на простору Тврђаве.

Преко кошуље, у висини струка, ношен је опасач који је придржавао бајонет и/или сабљу. Уобичајено је био рађен од светле коже, у боји сличној боји кошуље и капута пешадије. Кожни делови опасача, нажалост, нису сачувани, али је зато у току археолошких ископавања откривено мноштво копчи

¹⁸ Bikić, Vitezović, *Bone working and the army*, 57–65 (са литературом).

¹⁹ В. Бикић, *Девотионалије*, сл. 3б.

Сл. 85. а) Дугмад од кости: језгра (1–5), са пресвлаком (6–9), за постељину (10–11);
 б) коштани отпад из радионице за израду дугмади
 (Документација Археолошког института)

Сл. 86. Копче за опасаче и ципеле из подземне просторије испод Блокхауса
(Документација Археолошког института)

(сл. 86). Углавном су то правоугаоне и овалне копче, ливене и без украса. Ови једноставни, функционални предмети нису се с временом много мењали, а у случају квадратних копчи промена готово да није ни било.²⁰ Јављају се у две величине, сходно ширини опасача. Наиме, ликовни извори сугеришу да је постојала разлика у ширини опасача на униформама различитих родова војске, па је тако пешадија носила шире опасаче, који су могли да издрже тежину оружја и муниције, док је коњица имала оне од једног или два ужа комада, као примереније њиховим потребама.²¹ Поред тих стандардних врста, спорадично су налажени и другачији примерци, финије израде, попут мале копче са мрежастим украсом (сл. 86/14). Копче су налажене у мање или више

оштећеном стању – оне овалног облика најчешће с поломљеним трновима, а копче квадратног облика испуцале приближно по средини. Такви обрасци ломљења указују на релативно слаб квалитет производа, односно производњу „на брзину”. Поједини родови војске, а пре свих пешадија, носили су закачену за појас нарочиту правоугаону фишеклију, односно кутијицу направљену од тврде коже, која је служила за муницију, на пример кремене и кожне трачице за пушке и пиштоље или барут за стаклене бомбе.²² Овај део војне опреме није до сада регистрован међу археолошким налазима, не само због пропадљивости материјала него, вероватно, и зато што због начина хабања и деформација одбачених остатака није могао да буде препознат.

²⁰ Fingerlin, *Gürtel*, 181/293, 294 (Kat. Nr. 68, 283).

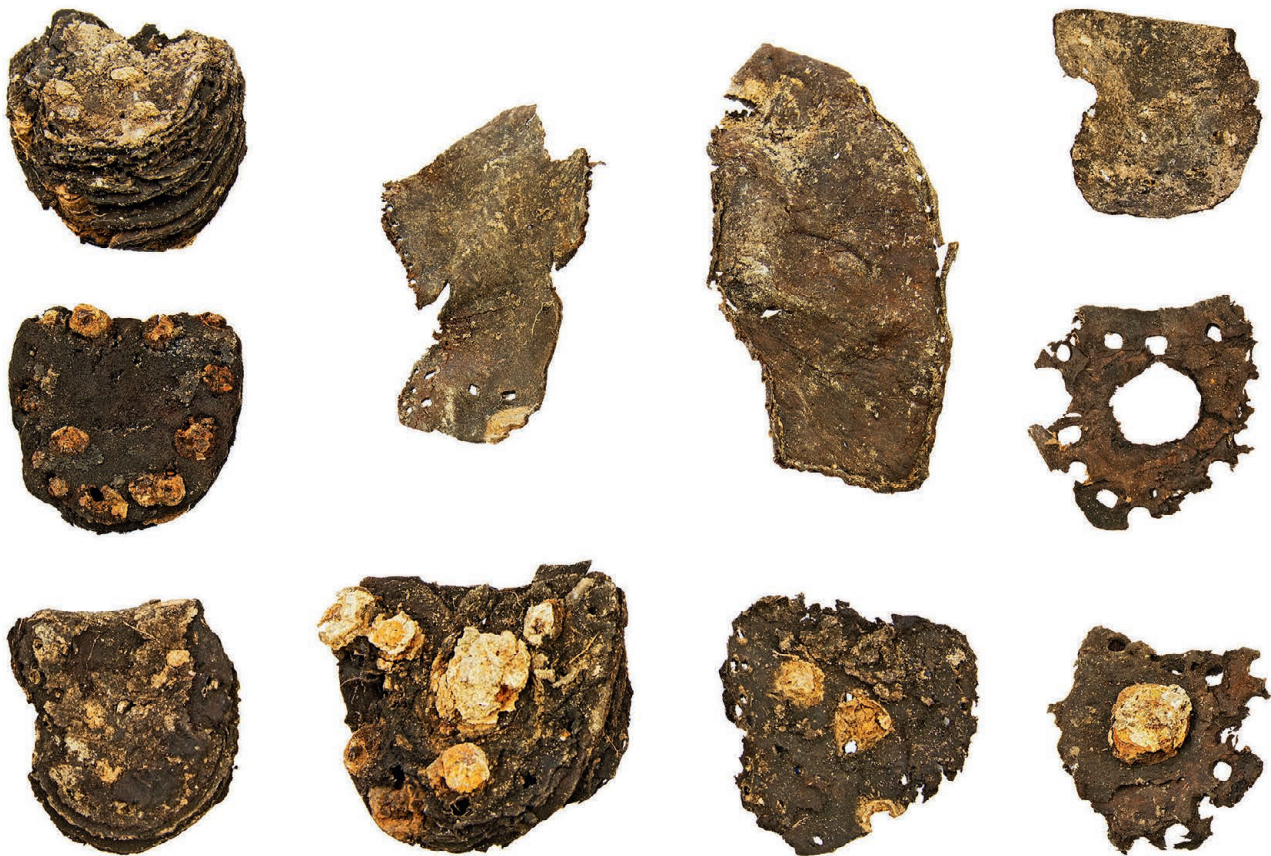
²¹ Ottenfeld, Teuber, *Die österreichische Armee*, 8, 10, 12.

²² Ibidem, 9.

Истраживања у подземној просторији испод Блокхауса донела су нова сазнања о обући војника на почетку новог доба. У том археолошком контексту откривено је укупно 110 комада коже различите величине, од чега је мање од десет ђонова, а остало су делови потпетица (сл. 87). Овакав однос у одбаченим деловима говори о томе да су се потпетице много више трошиле од ђонова, што може бити у вези с дугом и интензивном употребом, односно напрезањем приликом ходања и марширања.

Сви откривени делови указују на то да су обућу чинила три основна елемента – ђон, потпетица и горњи део, која су међусобно састављана лепљењем и прошивањем кроз перфорације изведене шилом. На основу укупне дужине елемената, ђонова и потпе-

тица, што износи између 24,4 cm и 25,5 cm, може се претпоставити величина која одговара данашњим европским бројевима између 38 и 40. Установљене су две врсте ђонова – с једним низом рупица за прошивање и са два низа рупица, при чему су оне ситније уз ивицу. Потпетицу чине слојеви коже (између четири и десет), међусобно слепљени и повезани нитнама. И у овом случају су утврђене две врсте – са ситним нитнама правилно распоређеним на целој површини потпетице и са средишњом крупном нитном и ситним обрубним нитнама. Нажалост, у овом тренутку се није могло установити који делови су били спаривани приликом израде појединих комада. Чини се извесним, међутим, да је реч о три комада обуће – ципели са украсном копчом (сл. 86/9, 10), цокули,

Сл. 87. Делови ципела: ђонови и потпетице из подземне просторије испод Блокхауса (Документација Археолошког института)

Сл. 88. Налази наоружања: стаклене бомбе (1–2), бајонет (3), врх копља (4)
(Документација Археолошког института)

на коју је могла бити додата висока сара у виду засебног елемента, и чизми.²³ У изради обуће је још од раздобља средњег века било уобичајено да се делови обуће израђују од различитих врста коже, па су тако доњи делови (ђонови и потпетице) рађени од дебеле говеђе коже, а горњи делови од телеће или, ређе, овчије коже.²⁴ Ђонови су релативно крути, јер су обично рађени од најтврђег дела говеђе коже, оног с леђа (тзв. *croûpan*).²⁵ Најважније је било спајање ђона са горњим деловима, при чему је коришћен нарочит шав од две нити, невидљив са спољне стране.²⁶ Од касног XIV века коришћена је пљосната ланена нит ојачана воском, што је допринело бољој повезаности делова обуће.²⁷

Налази наоружања су, уобичајено, сасвим спорадични, што је разумљиво с обзиром на високу цену сваког комада, али и казне за њихово губљење или давање у залог.²⁸ Конкретан комад свакако представља бајонет (сл. 88/3). Судаћи по облику сечива и усадника, бајонет је био саставни део пушке, са системом паљења барута помоћу кремена, какву је користила пешадија на почетку XVIII века.²⁹ Уз то, употреба пушака кремњача у Београдској тврђави посведочена је релативно бројним налазима припремљеног окресаног кремена, о којима овде неће бити речи будући да су они предмет посебног прилога.³⁰ Међу врстама наоружања које је користила посада Београдске тврђаве била је и сабља, о чему посредно сведоче на-

²³ Ibidem, 5–13.

²⁴ Grew, de Neergaard, *Shoes and pattens*, 46; Radek, *Przynależność gatunkowa skór*, 101–105, Рyc. 33.

²⁵ Kowalska, *Leatherworking*, 28–29, Fig. 7.

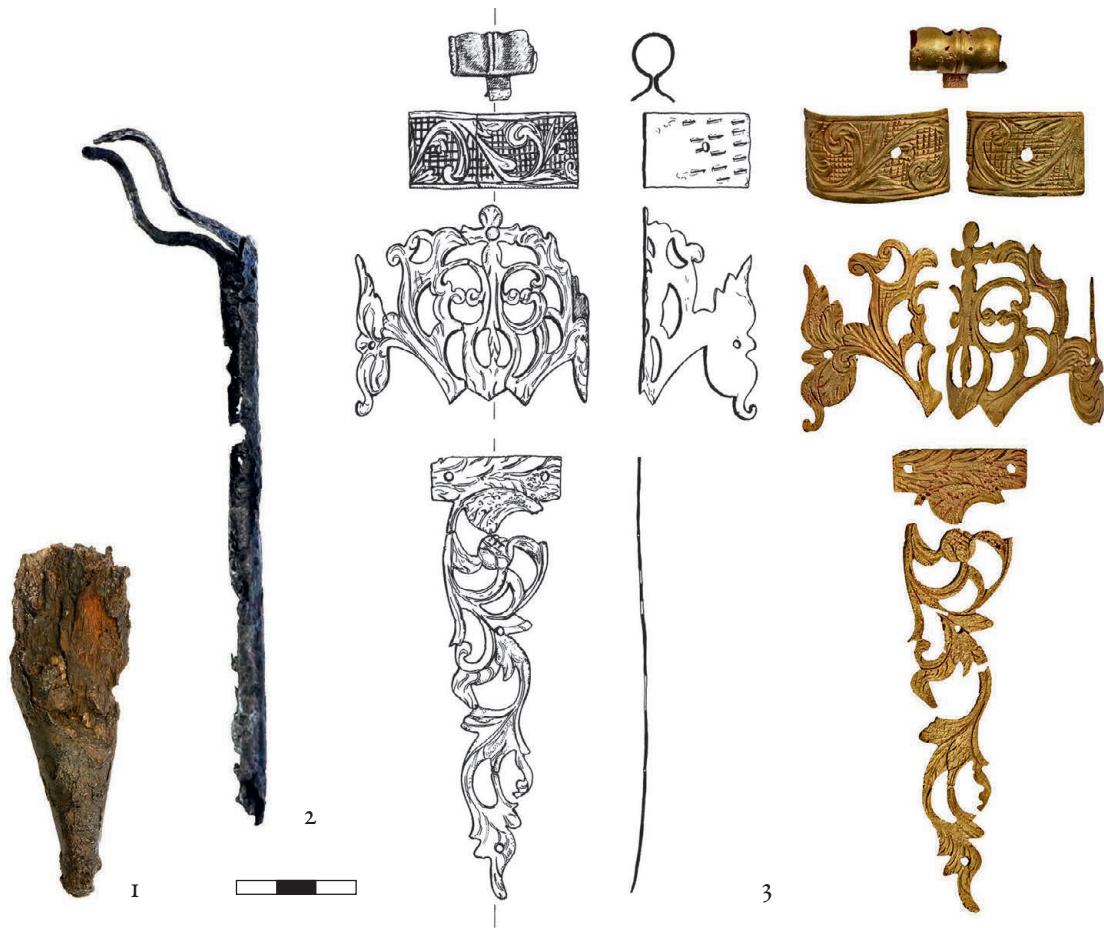
²⁶ *Das Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung*; Grew, de Neergaard, *Shoes and pattens*, Figs. 72–73.

²⁷ Ibidem, 48.

²⁸ Tallett, *War and Society*, 123–124.

²⁹ Ottenfeld, Teuber, *Die österreichische Armee*, 8, 101.

³⁰ В. текст Ј. Шарића у овом зборнику, 196–205.

Сл. 89. Налази наоружања: каније сабљи
(Документација Археолошког института)

лази канија, рађених од гвожђа. Сабљу су користили сви родови војске, а од рода војске и чина зависио је тип сабље као и облик сечице и рукохвата. За сваки облик сечива прављена је одговарајућа канија, те се стога на основу облика њихових врхова може, уз извесну дозу опреза, претпоставити и тип сабље за коју је оплата направљена. С тим у вези, полукружно обликован врх са унутрашње стране (сл. 89/2) могао је припадати канији гренадирске сабље, док је дугметасто профилисан врх (сл. 89/1) могао бити од каније коњаничке сабље.³¹ Корице сабље мо-

гле су бити врло декоративне и скупоцене. Илустративан пример једне такве каније пружају делови позлаћене оплате са флоралним мотивом, изведеним у техници урезивања и цизелирања што су помоћу перфорација биле причвршћене на кожну оплату каније (сл. 89/3).³² Овај изузетан комад припадао је, по свему судећи, официру стационарном у неком од горњоградских здања, а откривен је на дунавској падини, у слоју насипа образованом приликом нивелисања Горњег града у првим годинама аустријске владавине.

³¹ Ottenfeld, Teuber, *Die österreichische Armee*, 99.

³² Поповић М., Бикић, *Комплекс средњовековне Миштролије*, 170, сл. 112/472.

Сл. 90. Прибор за шивење: кутијице (1–3), напрстак (4), игленице (5–7)
(Документација Археолошког института)

Међу налазима наоружања пажњу свакако привлаче масивне кугле – бомбе од стакла, са коничним отвором за фитиљ, рађене од стакла тамноплаве боје (сл. 88/1, 2). Стаклене бомбе биле су једно од главних оружја гренадира (*бомбаша*), елитних пешадијских јединица. Оне се, по правилу, ретко налазе сачуване у целости, али се на основу расположивих делова може говорити о униформној врсти наоружања, чији је пречник 8–8,5 cm, а висина око 8 cm.³³ Још један комад оружја јавља се у археолошким целинама сразмерно ретко. Реч је о копљу, које је служило, осим као оружје, и за истицање застава пукова (режимиенти).³⁴ Гвоздени оков једног копља, левкастог облика, откривен је приликом истраживања у подземној просторији испод Блокхауса (сл. 88/4).

Иако је динамику опремања војске прописивала држава, војници су добар део оде-

ће, као уосталом и друге потрепштине (дуван, оружје), набављали од своје плате, што им је узимало знатан део зараде.³⁵ Чарапе, ципеле и капути брзо су се трошили у свакодневним активностима, па су људи сами обављали поправке, крпили поцепану одећу и пришивали дугмад. Од прибора за шивење нађени су кутијице за држање игала (али не и игле) и штитници за шивење (напрсци) ливени од бронзе (сл. 90/4). Игленица направљена од дрвета сачувана је са поклопцем (сл. 90/6), док друга израђена од кости има на горњем крају спиралу за ушрафљивање поклопца (сл. 90/5).

Део личног прибора чинили су и мали брусеви, намењени не само оштрењу ножева и бритви већ и бајонета. Иако је количина брусева откривена у Београдској тврђави далеко већа, за осам комада из подземне просторије испод Блокхауса утврђено је без

³³ Ibidem, кат. бр. 309, 477, сл. 111.

³⁴ Ottenfeld, Teuber, *Die österreichische Armee*, 3, 8.

³⁵ Због тога се претпоставља да је стајаћа војска допуњавала зараду тако што је обављала повремене послове у локалној заједници, Tallett, *War and Society*, 112–113; Bassett, *The imperial Austrian army*, 74.

Сл. 91. Делови камених брусева
(Документација Археолошког института)

сумње да их је у другој или трећој деценији XVIII века користила војска која је била распоређена у Горњем граду. Рађени су од пешчара сиве и сивозелене боје и већином су плочастог облика, а величина им се креће између 10 cm и 15 cm, судећи по неколико у целини сачуваних примерака (сл. 91). Углавном имају по две радне површине, делом истрошене од употребе, што је уобичајено за предмете те врсте.³⁶ Један од њих има накнадно урезану личну поруку: ANA MARI CBVC(...) (сл. 91/2).

Украшавање по личном укусу

Процес стварања стајаће војске пратило је, поред осталог, увођење реда у свим сегментима живота, а нарочито у одевању и становању. Са стандардизацијом одеће, увођењем униформи, дошло је и до деперсонализације људства. Статус, порекло и укус одавали су, као и у свим пређашњим а и потоњим друштвима, различити украсни предмети које су војници носили или употребљавали

у свакодневним пословима, као и они који су их подсећали на родни крај, драгу личност или одређени догађај. Међутим, како археолошка пракса показује, налази украсних предмета изван оквира војне одеће и пратеће опреме веома су ретки, укључујући и оне луксузне. Утолико су значајнији комади накита који су откривени у археолошким целинама из раздобља аустријске власти. Реч је искључиво о прстењу које својом различитошћу наговештава раскош уметничких заната у доба барока. Два прстена су од сребра и имају урезане иницијале. Један од њих, на површини квадратне главе, има латинским алфабетом угравиране иницијале ВН, а на раменима рељефно изведене тролите (сл. 92/3).³⁷ Квалитетно је урађен, са глатким површинама и изузетном вештином у гравирању иницијала. Други прстен, на глави кружног облика, има такође латинским алфабетом урезане иницијале RT, који су уоквирени спиралама и ситним полумесечастим урезима испуњеним плавом пастом (сл. 92/4).³⁸ У односу на јасне линије у декорацији, које указују на веома вешто

³⁶ Wiśniewski, *Wyroby kamienne*, 125, Рис. 83–88.

³⁷ Место налаза: Београдска тврђава, Доњи град, Североисточни бедем, Амам, сонда 4/63, Ц145/1963; димензије: пречник 2 cm.

³⁸ Место налаза: Београдска тврђава, Унутрашње утврђење, сонда I/78, сектор II, Ц9/1978; димензије: пречник 2,3 cm, ширина главе 1,7 cm.

Сл. 92. Прстење из археолошких целина аустријског периода са Београдске тврђаве (Документација Археолошког института)

изрезан предложак у калупу, ливење није било на технички високом нивоу, судећи по шупљинама од ваздуха на површини прстена. Уз то, иницијали су изведени обрнуто (усправно) у односу на положај главе прстена и доста несигурно, с приметном разликом у величини слова и дубини уреза, нарочито у случају слова Т. Има се утисак да су иницијали накнадно урезани, односно, да је празно поље у средишту главе прстена било предвиђено да накнадно прими жељене иницијале, али да то у овом случају није извео златар(?) вешт у гравирању слова. И поред тога, остаје дилема да ли је у првобитном концепту била предвиђена било каква накнадна интервенција на глави прстена.

Друга два прстена, оба израђена од бронзе, имала су уфасовано камење (или стакло), које сада недостаје. Један од њих, оштрих линија са купастом главом, на раменима има линеарни мотив изведен убодима (сл. 92/1).³⁹ Најшири наспрамни (бочни) делови алке доста су похабани од ношења, односно трења о неки други предмет, можда други прстен, при чему су на једној страни видљиви накнадни урези у виду цикцак линије. Прстен са тракастом алком има округлу главу која је обликована као лежиште за камен

(сл. 92/2).⁴⁰ Лоше је очуван – осим напукле алке, што је вероватно био разлог његовог одбацивања, нагрижен је корозијом.

Међу употребним предметима који су откривени у археолошким слојевима из времена аустријске власти, пажњу привлаче и метални делови две торбице које се у контексту одевања војника могу тумачити као модни детаљи, у најширем значењу тог појма. Наиме, реч је о елементима система за затварање торбица израђених од финијег материјала, тканине или коже. Рађени су од легуре бронзе, мада различитог састава, судећи по садашњој боји – један је црвенкасте нијансе, а други жут. Припадали су торбицама различитих величина – примерак са флоралним украсима, мањих димензија (сл. 93/1),⁴¹ могао је бити од предмета сличног новчанику за ситнину, док је оков оштрије профилације био од нешто веће торбице (сл. 93/2).⁴² Судећи по перфорацијама, за реципијент од коже био је причвршћен нитнама.

У погледу становања војника такође се тежило ка униформности и строгој функционалности. Како показују анализе просторног распореда у горњоградским касарнама, спаваонице су биле доста скромно опремљене.⁴³ С обзиром на то да је по суштини своје

³⁹ Београдска тврђава, Доњи град, Североисточни бедем, сонда 5/64, Ц150; димензије: 2,5 × 2,3 cm, ширина карике 0,6 cm.

⁴⁰ Београдска тврђава, Југоисточни бедем, подземна просторија, слој насипа, Ц301/2008; пречник 2 cm.

⁴¹ Место налаза: Каструм, атријум Библиотеке града Београда, ниво II, слој мрке земље са шутом, Ц10/1985.

⁴² Поповић М., Бикић, *Комплекс средњовековне Миштролије*, кат. бр. 334.

⁴³ Детаљније, в. М. Поповић, *Почеци барокне војне архитектуре на Београдској тврђави*, у овом зборнику, 96–108.

Сл. 93. Браве торбица из археолошких целина аустријског Београда
(Документација Археолошког института)

организације стајаћа војска требало да бора-ви дуго на једном месту, разложно је претпоставити да су војници поседовали предмете који су оплемењивали њихове стамбене просторе, попут огледала, сатова, фигурица, свећњака. Од поменутих предмета, у археолошким целинама јављају се делови бронзаних свећњака и фигурице од керамике. Поред делова стојећих свећњака (сл. 94/1),⁴⁴ откривено је једно крило птице (сл. 94/3),⁴⁵ по свој прилици двоглавог орла са вертикалне осовине, тј. тела луксузног висећег свећњака у виду круне. У сва три случаја реч је о деловима свећњака, међусобно веома сличним у погледу материјала (легуре) и технике израде, која подразумева ливење елементарна у серијама и потом њихово склапање шрафљењем.⁴⁶ Слично другим свећњацима тог типа, крило је на тело орла било причвр-

шћено помоћу жлеба. Јединствена технологија израде свих свећњака говори у прилог њиховом заједничком радионичком пореклу. Према до сада доступним подацима, може се претпоставити да је реч о фламанским радионицама које су биле чувене управо по изради разноврсних стојећих, зидних и висећих свећњака.⁴⁷ Лако преносиви стојећи свећњаци могли су једнако бити део мобилијара приватних и јавних простора, у нашем случају како војничких станова, тако и заједничких простора, док се за лустер у виду круне може претпоставити да је красио неки од јавних простора, можда најпре трпезарију. Судаћи по похабаности, реч је о предметима који су дуго били у употреби, при чему су нарочито бројна оштећења у виду плитких уреза на крилу орла са висећег свећњака.

⁴⁴ Поповић М., Бикић, *Комплекс средњовековне Миџройолије*, кат. бр. 395; Београдска тврђава, Југоисточни бедем, Пролом – Сенгруп, слој насипа, Ц290/2008.

⁴⁵ Bikić, *Viseći svećnjaci*, 364, fig. 4.

⁴⁶ Бикић, *Висећи свећњак из Сојоћана*, 210, са литературом.

⁴⁷ Bikić, *Viseći svećnjaci*, 366.

Од фигурице је, нажалост, очуван само мали део, заправо постоље са стопалима (сл. 94/4). Судећи по његовом изгледу, она је била моделована прилично рустично, са видљивим потезима завршне обраде.

Да су и зидови војничких станова били украшени, својеврсну потврду пружа налаз луксузног тањира са представом брода (сл. 95). Он је несумњиво био декоративни предмет, судећи по перфорацијама на полеђини предвиђеним за провлачење узице, од коже или канапа, помоћу које је био окачен на зид. Декорација овог тањира је јединствена, а изведена је у рељефу ефектним колоритом – у медаљону, са радијално распоређеним зрацима, смештена је представа брода са путницима који плове на узбурканом мору, док се по дужини руба налазе листови храста у пољима омеђеним зрацима. Његова основна боја, која је уједно и боја керамике након

печења, готово је бела, па је колорит зналачки одабран да истакне детаље – позадина је жута, а детаљи су ултрамарин, зелени, смеђи и бели. Брод је приказан доста детаљно и може се рећи реалистично, будући да се у њему може препознати тип малог брода (леут) који је коришћен за риболов, али и за транспорт између већих бродова или између великог брода и обале.⁴⁸ Поред детаља самог пловила, јасно се виде и актери пловидбе, пре свих особе које управљају бродом, једна за кормилом и поред ње друга која весла. Тањир са приказом брода, по свему судећи, рад је врхунског квалитета како у занатском, тако и у уметничком погледу. У недостатку аналогија и технолошких параметара, пре свега састава глине и глазура, радионичко порекло овог тањира остаје у домену претпоставке. Међу радионицама на подручју Европе тог доба било је мало оних

Сл. 94. Делови украса ентеријера из археолошких целина аустријског периода са Београдске тврђаве: стојећи свећњаци (1–2), лустер (3), керамичка фигура (4) (Документација Археолошког института)

Сл. 95. Украсни (зидни) тањир са приказом брода
(Документација Археолошког института)

специјализованих за рељефну глеђосану керамику. Једна од њих налазила се око реке Рајне у Немачкој, где су радионице за израду беле керамике (каменине) развијале и полихромно глеђосање на рељефним површинама посуда.⁴⁹ У трагању за потенцијалним регионима израде, може се помишљати и на радионице које су биле специјализоване за израду рељефних пећњака. Међу њима се квалитетом и разноликошћу дизајна издвајају производи из радионице у Нирнбергу.⁵⁰

У сваком случају, тањир са приказом брода један је од ретких примерака рељефне глеђосане керамике тог доба који је нађен у археолошком контексту, односно насипу којим су биле засуте рушевине палате на дунавској падини. Реч је о насипу осутом са простора Горњег града, који садржи материјал из првих година аустријске владавине, па се тањир, дакле, може приписати мобилијару једног од станова у пешадијским касарнама или згради „Главне страже” у Горњем граду.

⁴⁸ За помоћ у идентификацији брода захваљујем Михајлу Стојковићу.

⁴⁹ Hurst, Neal, Van Beuningen, *Pottery*, 176–234.

⁵⁰ B. Cserey, *Nachahmungen*. Захваљујем др Андреасу Хереју (Andreas Heege, Universität Zürich, Kunsthistorisches Institut) на помоћи у трагању за радионичким пореклом рељефног тањира.

Одржавање хигијене, брија о здрављу

У свим војним регулативама постојала су правила о одржавању основног нивоа хигијене,⁵¹ што потврђују и археолошки налази са простора Београдске тврђаве. Међу предметима који су служили у ту сврху највише је чешљева израђених од кости. Релативна бројност налаза чешљева не чуди када се има на уму да су на почетку новог доба мушкарци носили средње дугу косу, а они имућнији и перике. Слична мода је постојала и међу војницима и официрима, па се стога о одржавању фризура у Београду бринуло чак седам „перикенмахера” и један чешљар.⁵² Нажалост, у археолошким контекстима у Београдској тврђави чешљеви су налажени у доста фрагментарном стању, те зато није могуће утврдити њихове првобитне мере. Образац ломљења, међутим, указује на то да су налажени мањи делови који су, по свему судећи, чинили једну трећину укупне величине (дужине) предмета. Ипак, на основу тих делова може се видети да се њихов облик и укупан изглед нису много мењали столећима.⁵³ Било да је реч о једноредим или дворедим чешљевима, а оба типа су заступљена у археолошким контекстима из времена аустријске власти, сви примерци имају веома

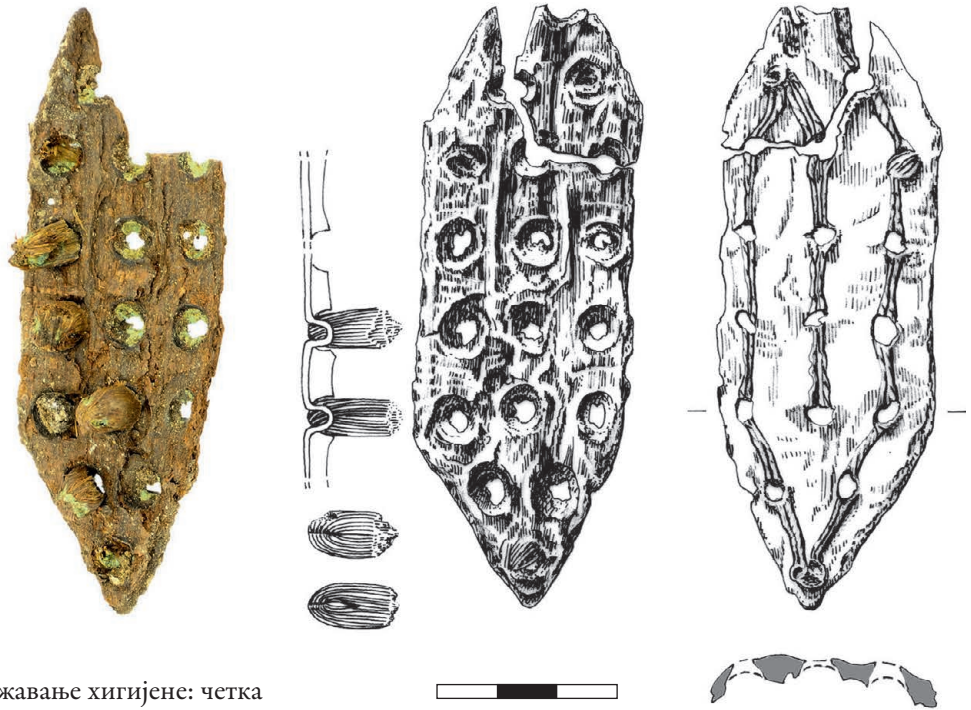
густо распоређене зупце (сл. 96/1–3). Због тога се помишља на то да је чешаљ служио не само за свакодневно уређивање фризуре него и за решавање одређених медицинских стања, пре свега уклањања вашију (*Pediculus humanus var. capitis*). Један од ефикасних начина да се тај проблем реши и власиште ослободи ларви јесте управо онај уз употребу чешља са густим зупцима. Због тога, археолошки налази чешљева представљају посредно сведочанство и о томе да је међу аустријским војницима у Београду постојао и проблем са вашима.

Осим средње дугој коси, мушка мода у доба барока била је наклоњена и брковима. Ако је судити по ликовним изворима, војници су бркове носили готово по правилу, док им је остатак лица био избријан.⁵⁴ Због тога је бритва била неизоставан део мушког прибора за личну хигијену. Бритве војника, како показују налази из подземне просторије испод Блокхауса, биле су сасвим једноставне, израђене од гвожђа, а корице су имале оплате од кости (сл. 96/4–6).

Међу археолошким налазима који се доводе у везу са војницима из касарни у Горњем граду пажњу привлачи и једна четка. Направљена је од дрвене плоче и уметака од слаке који су са доње стране међусобно спо-

Сл. 96. Предмети за одржавање хигијене: коштани чешљеви (1–3) и бритве (4–6)
(Документација Археолошког института)

Сл. 97. Предмети за одржавање хигијене: четка
(Документација Археолошког института)

јени канапом (сл. 97). Веома слична савременим, ова четка је служила за четкање и прање одеће.

Одржавању одређеног нивоа хигијене у касарнама, односно стамбеним јединицама говори у прилог знатна количина налаза ноћних посуда. Реч је о широко отвореним реципијентима с једном малом дршком, приближних величина, тј. запремина, које су глеђосане и споља и изнутра (сл. 98).

Бројна су сведочанства о томе да су у војскама на почетку модерног доба болест и смртност од заразних болести погађале војнике више од оружја.⁵⁵ То не чуди ако се има на уму да су услови војничког живота били погодно тло за развој и преношење разли-

читих болести. Уз то, било је различитих повреда од руковања оружјем, али и при обављању других свакодневних активности. Одмах по успостављању хабзбуршке власти 1717. године у Београду је устројена и здравствена служба, на чијем челу је био војни доктор Лудвиг Хак, а с њим су радили још цивилни лекар, доктор Јохан Лудвик Оделин, затим два војна хирурга, десет болничара, два зубара и чак три апотекара.⁵⁶ Здравственој служби припадали су, у ширем смислу, бербери, који су пуштали крв, стављали пијавице и, уз то, вадили зубе. Уз њих треба поменути и сапунције, којих је у Београду било десет.⁵⁷ Када је реч о организацији здравствене службе, подразумевало се

⁵¹ Tallett, *War and Society*, 107.

⁵² Поповић Д., *Београд пре 200 година*, 42; idem, *Србија и Београд*, 199.

⁵³ Jaworski, *Ślady obróbki surowca kościanego i rogowego*, 74, 82, 83, Ryc. 17, 22.

⁵⁴ Ottenfeld, Teuber, *Die österreichische Armee*, p. 4–11.

⁵⁵ Tallett, *War and Society*, 105–107.

⁵⁶ Поповић Д., *Србија и Београд*, 199.

⁵⁷ Ibidem.

Сл. 98. Ноћне посуде

(Документација Археолошког института)

и постојање санитета који је пратио војску на маршевима и у биткама.

Војни санитет са апотеком представљао је језгро здравствене службе још у току прве, двогодишње, аустријске управе у Београду на крају XVII века. Захваљујући стратиграфски прецизно вођеним археолошким ископавањима, као и каснијој брижљивој обради покретних налаза, познат нам је, макар у основним цртама, изглед једне такве апотеке у новоосвојеној Београдској тврђави. Она је била постављена у подруму палате у подножју дунавске падине, а у турско доба претворена је у магацин за смештај различите врсте робе. У том, доста неусловном али релативно безбедном и мрачном,

простору држани су лековито биље, тинктуре и мелеме у керамичким теглама и стакленим боцама.⁵⁸ Све посуде, а нарочито керамичке тегле, нађене су у веома уситњеном стању, те је стога њихов број могао бити утврђен само оквирно, а не и прецизно. Може се претпоставити да је керамичких тегли било најмање око 20, а стаклених боца приближно око 40.⁵⁹ Керамичке тегле са натписним пољем, уоквиреним флоралним украсом (сл. 99), наменски су израђиване за потребе апотекара и алхемичара већ на прелазу XIV у XV век.⁶⁰ Примерци откривени у подруму рађени су у техници хабанског (анабаптистичког) фајанса, у неком од средишта анабаптиста на подручју Словачке.⁶¹

⁵⁸ Поповић М., Бикић, *Комплекс средњовековне Миштрополије*, 127–128, 142–147, сл. 93–95.

⁵⁹ Ibidem, 185–186.

⁶⁰ Bikić, *The Haban pottery*, 208–210, Figs. 2, 4.

⁶¹ Ibidem, 213.

⁶² Поповић М., Бикић, *Комплекс средњовековне Миштрополије*, 144, кат. бр. 97, 108, 157; Bojani, Ravanelli Guidotti, Fanfani, *La donazione Galeazzo Cora*, Cat. Nos. 82–84, 88–94, 96–101.

⁶³ McNulty, *Common beverage bottles*, 97–100; Losier, *Bouteilles et flacons*, 157–163, figs. 4–7; Castillo Cardenas, *Pharmaceutical glass*, 315.

Поред ових, било је других, такође наменски прављених посуда. Међу њима се препознају зелено глеђосана тегла коничног облика са поклопцем (сл. 99а) и једна од мајолика типа албарело са украсом *alla porcellana*, производ једне од италијанских радионица (сл. 99б, в).⁶²

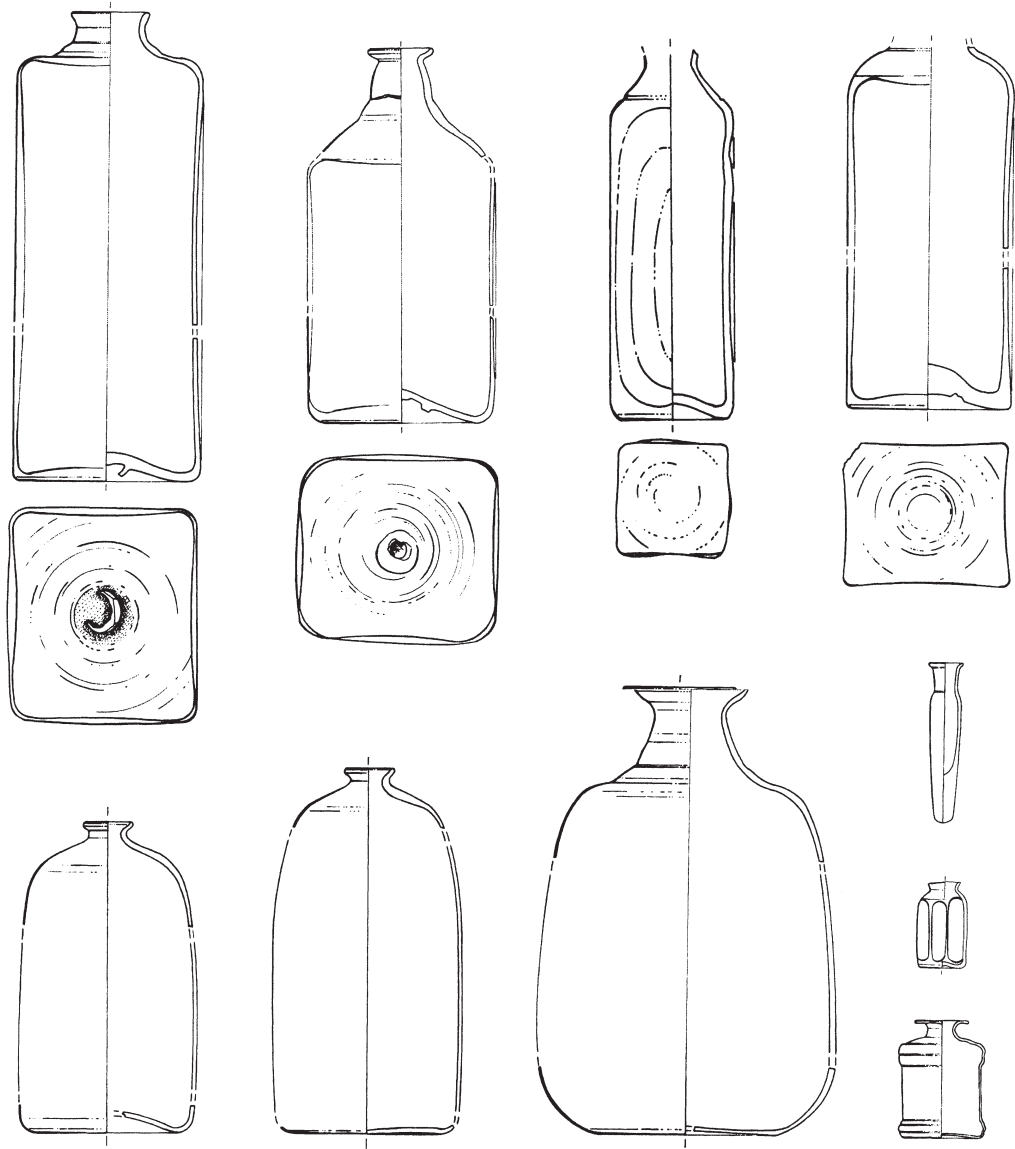
Стаклене боце су такође биле стандардизоване у погледу квалитета и боје стакла, као и величина. У XVIII веку биле су више-наменски производ – осим као рецепијенти

за држање мелема, тинктура, прашкова, тоалетних вода и парфема у апотекама, берберницама и алхемијским лабораторијама, служиле су и за сервирање вина, ракије, уља и сирћета.⁶³

Стаклени инвентар апотеке чиниле су боце цилиндричног и квадратног облика, од светлозеленог прозирног и тамнозеленог непрозирног стакла (сл. 100). Израђиване су у северним немачким земљама, односно пре свега у Холандији, у радионицама које се

Сл. 99. Посуде од керамике из апотеке у подруму палате у Подножју дунавске падине (Документација Археолошког института)

Сл. 100. Стаклене посуде из апотеке у подруму палате у Подножју дунавске падине
(Документација Археолошког института)

од XVI века оснивају прво у Антверпену, па затим и у Амстердаму, Ротердаму, Горинхему и Хагу.⁶⁴ Њихова потражња значајно расте у XVIII веку, сходно порасту хемијских и фармацеутских лабораторија.⁶⁵ Због својих особина – боја предвиђена за садржаје које

је требало заштитити од светла, цилиндричан и квадратни облик прилагођен лаким складиштењу и транспорту, као и приступачна цена, јер су рађене у великим серијама – боце су биле тражене на великом делу европског тржишта.⁶⁶

⁶⁴ McNulty, *Common beverage bottles*, 93–95.

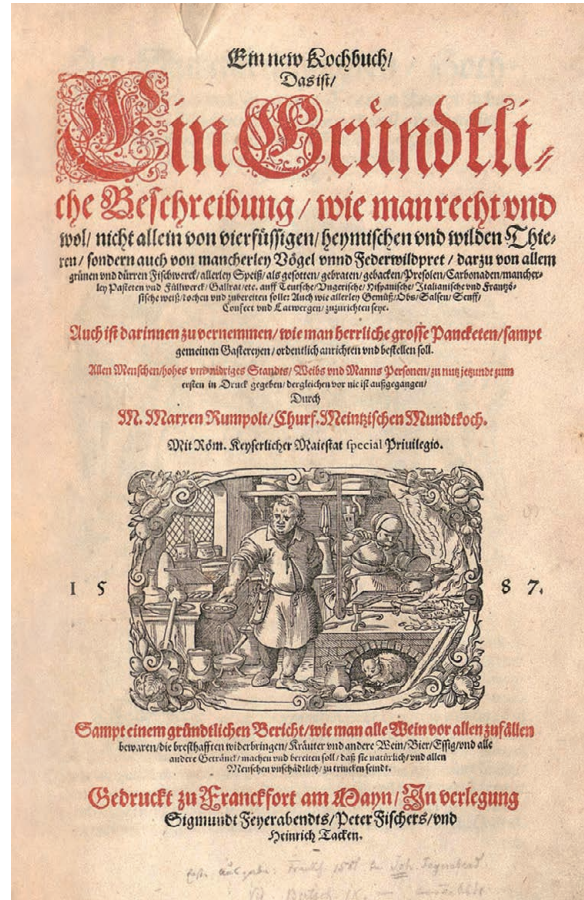
⁶⁵ Castillo Cardenas, *Pharmaceutical glass*, 315.

⁶⁶ McNulty, *Common beverage bottles*, фиг. 27; Castillo Cardenas, *Pharmaceutical glass*, 314.

Сл. 101. Позиција кантине (Н) са изгледом просторног распореда (Немачка градска библиотека у Берлину, сиг. X 47_083_19)

Сл. 102. Marx Rumpol, Ein new Kochbuch (1581), емблем са насловне стране (<https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00090475&cpimage=00001&cv=150&nav=&cl=fr>)

У кухињи и на столу – њосуђе за војску

Набавка намирница и припрема хране за војску била је једна од важнијих активности у свакодневици аустријског Београда. Трговци на велико, grosisti, били су задужени за набавку стратешких намирница, меса и жита, а и за снабдевање радњи у којима су продавани вино, ракија, уље и воће.⁶⁷ Близу 40 пекара пекло је свакодневно хлеб, а неколико посластичара посебне врсте пецива, паштете, медењаке, бело пециво.⁶⁸ С обзиром на размештај војске, логично је претпоставити различите начине организовања оброка за трупе, у основи заједничко и индивиду-

ално обедовање. Велике заједнице, а војска смештена на простору Тврђаве је то свакако била, по свему судећи, опслуживала је велика кухиња са свим неопходним мобилијаром – металним и керамичким лонцима за кување јела, великим лонцима са поклопцима са свежом водом, различитим прибором, столом за мешење теста, великим ормаром и сандуком за хладну храну и дневне залихе (сл. 102). Уз огњиште је могла бити прислоњена додатна површина за кување, која је омогућавала бољу манипулацију посуђем у процесу кувања на различитим температурама и, с тим у вези, уштеду горива.⁶⁹ Просторни распоред и места кухињских активности

⁶⁷ Поповић Д., *Србија и Београд*, 196–197.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ McIver, *Cooking and eating*, 152–153.

у највећој мери могу се замислити према плану кухиње Александра Виртембершког насталом у Београду 1720. године.⁷⁰ Када је реч о Горњем граду, може се претпоставити да су за ту сврху постојале издвојене зграде. Једна од потенцијалних кантина означена је на пројекту Н. Доксата као *Wirths Haus* (D), у значењу „ресторан” (сл. 42).⁷¹ Изглед ове зграде, као и других на поменутом плану, дат је у перспективи, па се може видети да је била тростажна – имала је приземље, подрум и спрат, док други, нешто каснији план даје одређене податке о њеном унутрашњем распореду (сл. 101). У току археолошких истраживања делимично су откривени остаци не само те зграде него и још две за које се може претпоставити иста таква намена.⁷² Реч је о грађевинама постављеним уз југоисточни бедем у западном делу платоа, од којих је једна протумачена као пекара.⁷³ Ако се има на уму близина резервоара за воду (стара чесма Мехмед-паше Соколовића), Великог бунара и санитарног чвора са купатилом, претпостављени распоред кантина заокружује размештај најважнијих зграда у организацији исхране војске.

Одговор на питање у вези с организацијом исхране војске може пружити керамичко посуђе из референтне целине, а то је у случају Београда свакако подземна просторија испод Блокхауса. Реч је о вероватно највећој до сада откривеној керамичкој целини која потиче из затвореног археолошког контекста с почетка XVIII века – међу више од седам хиљада уломака керамике идентификовано је приликом обраде око хиљаду посуда, и то око 700 оних за кување – затво-

рених и отворених форми, и око 300 трпезних посуда – здела, тањира, бокала, крчага, шоља и пехара.⁷⁴ Значај овог керамичког скупа је вишеструк и укључује, поред обликовних, декоративних и технолошких особина, и друштвену димензију керамике, личне изборе и начине руковања посуђем. Детаљно разматрање свих поменутих питања, али и неких других, у великој мери превазилази оквир ове студије и стога ће бити тема посебне публикације, а овом приликом указаће се на оне аспекте који су значајни за разумевање откривеног керамичког посуђа у ширем производном, занатском и уметничком окружју средње Европе Хабзбурга.

Униформност керамичког скупа из подземне просторије – технологија, профилација, величина и запремина посуда, као и декоративне технике и дизајн – несумњиво указује на постојање издвојених простора за припрему јела и заједничко обедовање војске. Међу посуђем за кување јављају се затворене форме – лонци, и отворене – у виду посуда на три ножице (које се углавном називају зделама или, ређе, тигањима) и великих здела са дршкама и једним или два наспрамно постављена изливника (сл. 103).⁷⁵ У односу на број посуда количина поклопаца је сразмерно мала. По правилу, лонци имају малу дршку, а посуде на три ножице или малу дршку идентичну оној на лонцима или, ређе, водоравну шупљу ручку. На великој већини свих посуда јасно су видљиви трагови излагања ватри у процесу кувања. Трагови су захватили делове рецепијента насупрот дршци, а у случају отворених рецепијената и ножице. Без обзира на извесне морфоло-

⁷⁰ Аустријски државни архив, АТ-ОеStA/FHKA SUS KS, Sig. Rb-080, <http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=1999543> (приступљено 25. 11. 2018).

⁷¹ Ratni arhiv u Beču (Kriegsarchiv Wien – KAW), Sig. K I f 23–71.

⁷² Поповић М., *Београдска шврђава* (друго допуњено издање), 234.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Прелиминарни резултати су објављени у: Bikić, *Early Modern Period Pottery*.

⁷⁵ Krenn et al., *Koch- und Tafelgeschirr*, 25–26; Hofer, *Handbuch*, 73, 78.

⁷⁶ Bikić, *Gradska keramika Beograda*, 114–115.

шке разлике, посуђе за кување представља стандардизовану скупину, укључујући и четири величине, односно запремине, предвиђене за различиту намену. Уз то, све посуде имају унутрашњост глеђосану жуто, зелено и смеђе. Осим тих великих скупина, спора-

дично се јављају и црвено сликани лонци за кување (сл. 103б). На подручју средње Европе, традиција њихове израде и особеног сликаног украса сеже у раздобље касног средњег века, уз мале промене у саставу и структури глине, као и у начину сликања.⁷⁶

Сл. 103. Посуђе за кување из подземне просторије испод Блокхауса
(Документација Археолошког института)

Сл. 104. Трпезно посуђе из подземне просторије испод Блокхауса
(Документација Археолошког института)

Констатоване обликовне и технолошке одлике кухињског посуђа у потпуности се уклапају у стандард успостављен на простору средње Европе током средњег века. Иако се може говорити о јединственом производном стилу керамике, веће сличности у профилацији и пропорцијама посуђа за кување утврђене су на регионалном нивоу, тако да керамички материјал из Београда има најближе сличности са утврђеним градовима у његовом ближем окружењу, у Хрватској и Мађарској.⁷⁷ Реч је о посуђу стабилног квалитета које је рађено у великим серијама за потребе насељеника у новоосвојеним подручјима. Требало би имати на уму да је ке-

рамичко посуђе чинило само део кухињског мобилијара, поред дрвених бачви и кошара, као и бакарних рецепијената за воду, кофа, лавабоа, акваманила, затим прибора, кутлача, авана, цедиљки и калуца за паштете и колаче.⁷⁸

Униформност одликује и трпезно посуђе, иако је реч о разноликој скупини, у складу с барокним правилима која се односе на постављање стола. Зделе и тањира јављају се у две величине, а бокали, уз неколико изузетака, само у једној, док је већа варијабилност уочена код пехара. И у погледу декоративности постоји извесна правилност, с тим што зделе различите величине имају украсе

⁷⁷ Horvat, Biondić, *Keramika i staklo 17. i 18. stoljeća*, 53–99; Kovács, *16th–18th century Hungarian pottery types*, 170–171, Pls. III–IV; Mészáros, Szekszárd; Vizi, *A kora újkori kerámia*.

⁷⁸ Rafaelli, *Rame d'arte*, 139–173, 210–262, Fig. 4–7.

Сл. 105. Трпезни хабански фајанс из подземне просторије испод Блокхауса и бокал са приказом маказа из Београда (?)
(Документација Археолошког института и Музеја града Београда)

Сл. 106. Урезане власничке ознаке на посуђу
(Документација Археолошког института)

сликане у другачијим варијантама тзв. *Malhornware* групе (сл. 104).⁷⁹ Осим полихромно сликаних, јавља се и један сет великих и малих тањира као и један пехар који су бело сликани испод зелене и смеђе глеђи. Бокали су другачији утолико што се у већој мери јављају једнобојно глеђосане посуде, а поред њих и оне декорисане белим премазом испод једнобојне глеђи. Међу трпезном керамиком највише је примерака, око 50, из скупине касног хабанског (анабаптистичког) фајанса (сл. 105).⁸⁰ Претежно су то бокали, уз неколико здела, које одликује сведена плаво-бела декорација, сликана и „мраморизирана”. У овој скупини пажњу привлаче вишебојно сликани примерци, нарочито они са ознакама еснафа – дрводеља, ковача, кројача, месара,⁸¹ као и један са представом Божјег јагњета (*Agnus Dei*).

Иако је визуелна уједначеност представљала једну од најважнијих особина овог скупа, примећено је да су корисници појединим посудама давали предност. О тим изборима

сведоче различите власничке ознаке урезане на одређеним местима на посудама. При томе, на кухињском посуђу ознака је најчешће урезивана на дршци, ређе на врату и дну, док су на трпезним посудама ознаке по правилу на дну посуде. Иако је у већини случајева реч о једноставним ознакама, у виду крста или шрафираног поља, спорадично се срећу и слова и комплексније ознаке (сл. 106). С тим у вези, појава ознака на видљивим местима лонаца за кување указује на *персонализацију* посуђа, односно издвајање посуда са порцијама за индивидуално обедовање.

Поред обиља керамике, у археолошким слојевима из раздобља аустријске владавине у Београду било је и доста стакла. То се пре свега односи на подземну просторију испод Блокхауса, где је било више од двеста посуда које су могле бити идентификоване с већом поузданошћу.⁸² Скуп стакленог посуђа чине пехари и боце различитих облика, а рађених од безбојног, зеленог и плавог стакла. По количини и разноврсности из-

⁷⁹ Kaltenberger, *Die frühneuzeitliche Malhornware*; Gajić-Kvašček et al., *Archaeometric study of painted pottery*, 10–12.

⁸⁰ Bikić, *The Haban pottery*.

⁸¹ *Ibidem*, 217–220, figs. 13–16.

⁸² Захваљујем др Соњи Јовановић на подацима; налази нововековног стакла са Београдске тврђаве биће предмет посебне студије. Прелиминарну обраду стакла извршила је др Саманта Гарвуд у оквиру рада на докторској дисертацији, в. Garwood, *Cross-Cultural Exchange*, 261–281, 289–297.

Сл. 107. Трпезно стаклено посуђе
(Документација Археолошког института)

двајају се боце и чаше (пехари). Четвртасте и цилиндричне боце јављају се у неколико величина, укључујући и сасвим мале цилиндричне боце налик на ампулу, док се међу чашама разликује више облика и декоративних техника, при чему су с већим бројем примерака заступљене цилиндричне чашнице глатке површине и са оптичким украсом, ребрасте и гравиране чаше за желе тј. десерт и гравиране чаше кригле (сл. 107). Реч је о производима из чешких или, можда, неких других средњоевропских радионица које су биле специјализоване за рад са стаклом на бази поташе.⁸³

Међу стаклом пажњу највише привлаче боце са грлом састављеним од пет цевчица (сл. 107). До сада је на простору Тврђаве

нађено укупно девет таквих боца, а од тога пет у подземној просторији, при чему је само једна имала довољно сачуваних делова за реконструкцију укупног изгледа. Кроз необично обликовано грло боце течност је истицала споро, па је била потребна спретност да би се из ње сипало без просипања. Осим великих боца у којима је држано пиће, рађени су и примерци малих димензија, предвиђени за испијање течног садржаја, пре свега ракије. У земљи њиховог порекла, а то је Немачка, боце са грлом од цевчица називају се *Kuttrolf*, док су у Србији познате као „пјатогрло стакло”, што је термин под којим су забележене у попису имовине манастира Винче из 1733. године, где је пописано 20 комада.⁸⁴

⁸³ Ibidem, 263.

⁸⁴ Хан, „Пјатогрла стакла”; Garwood, *Cross-Cultural Exchange*, 279–280; Sedláčková, *From the Gothic period to the Renaissance*, 211–212, Figs. 36, 37.

Сл. 108. Прибор за јело

(Документација Археолошког института)

За разлику од посуђа, налаза прибора за јело је сразмерно мало. Међу њима је највише ножева, који, без изузетка, имају коштану оплату у виду две плочице спојене закивцима за метално тело (сл. 108). Само у једном случају оплата дршке је фасетирана, украшена низовима ситних убода, док је врх решен у виду седам прстенова који су раздвојени танким металним плочицама (сл. 108/9). С обзиром на то да сечива у већини случајева нису сачувана у довољној мери, конкретна намена ножева не може се утврдити са сигурношћу. Очувани делови, пре свега дршке, говоре у прилог мишљењу да је реч о вишенаменским трпезним ножевима, док је за два (сл. 108/10, 11), због величине сечива, претпостављено да је реч о ножевима који су служили за сечење већих комада меса. Виљушке са два и три зупца такође су имале дршке са коштаним платама, веома сличне онима на ножевима (сл. 108/2–4).

Иако откривено трпезно посуђе није скупоцено у конвенционалном значењу тог појма, оно омогућава да се стекне оквирна слика о изгледу војничке трпезе. Треба имати на уму и то да је оно само део трпезног мобилијара, јер је разложно претпоставити да су скупоценији комади металног (бакарног и сребрног) и стакленог посуђа и есцајга као драгоцености били однети у току повлачења војске из Београда. Различите величине и дубине трпезних посуда свакако сведоче о сервирању различитих јела и пића. Иако у војничкој, односно официрској кантини није владала раскош као на трпезама барокних дворова Европе, може се замислити распоред посуђа који би био у складу са модом тог времена и редоследом јела, почев од супе, затим предјела од меса и рибе, па до главног јела, укључујући слане и слатке залогаје и пециво, као и десерт, воће, сладолед, желе, колаче.⁸⁵ Уз оброке су служена и алкохолна

⁸⁵ Day, *Cooking in Europe*, 5–17; детаљно у: Bursche, *Tafelzier des Barock*.

Сл. 109. Коцке за игру из подземне просторије испод Блокхауса (Документација Археолошког института)

пића, вино, пиво и ракија. Сви расположиви подаци говоре о томе да су, слично као у остатку барокне Европе, алкохолна пића много трешена и у Београду, нарочито у Немачкој вароши.⁸⁶ Поред дневних оброка, у Тврђави су приређиване и гозбе поводом различитих празника. С тим у вези, неколико хабанских бокала са ознакама еснафа и исписаним годинама (сл. 105) вредно су сведочанство о светковинама у част мајсторских јубилеја, пре свих мајстора дрводеља и ковача.

Тренуци доколице

Поред динамичне дневне рутине посвећене егзерцирању, маршевима и другим спектаклима за народ, војници су имали довољно слободног времена. То време им је пролазило у забави и разоноди, која се најчешће, по свему судећи, сводила на коцкање, опијање и уживање у дувану.⁸⁷ Војска је практиковала коцкање у свакој прилици, што потврђује раширеност налаза малих коцки на

просторима Тврђаве. Реч је о коцкама направљеним од кости (сл. 109), које су, столећима непромењене, коришћене за различите игре на срећу.⁸⁸ Иако су јавни локали махом били смештени у вароши – процењује се да је на подручју београдске општине било око 200 разних кафана, механа и гостионица, а од тога 140 у Немачкој вароши,⁸⁹ пиће је точено и у Тврђави. Осим пића, у великим количинама конзумиран је и дуван, што не изненађује ако се зна да су управо војници, односно поморци, били најважнији посредници у брзом прихватању навике пушења у Европи, а у немачким земљама још од времена Тридесетогодишњег рата.⁹⁰ Занимљиво је напоменути да је влада, осим хлебом и одећом, снабдевала војне трупе по субвенционисаним ценама и дуваном, делом и због веровања да он може да заштити од куге!⁹¹

У културним слојевима Београдске тврђаве из времена аустријске управе бројни су и налази глинених лула – само у подземној просторији испод Блокхауса откривено је 110 комада (сл. 110). Већ на први поглед се види да је реч о различитим типовима дводелних лула, пре свега турским и турско-мађарским.⁹² Међу турским типовима преовлађују црвенкастобраон хексагоналне луле, затим округле у неколико варијанти и луле са розетом, које су спорадично зелено глеђосане, док је међу мађарским типовима највише наранџастих коничних лула са рељефном линеарном и флоралном декорацијом (сл. 110а). Поред поменутих типова, било је и лула које се издвајају обликом и начином израде, попут турских лула од „морске пене”

⁸⁶ Поповић Д., *Београд пре 200 година*, 62–63; idem, *Србија и Београд*, 217–218.

⁸⁷ Tallett, *War and Society*, 122.

⁸⁸ Borkowski, *Rozrywka*, Рис. 1; Wachowski, *Militaria*, 238, Рис. 164.

⁸⁹ Поповић Д., *Београд пре 200 година*, 62–64.

⁹⁰ Томка, *Excavated pipes*, 30–31; Гачић, *Луле*, 31, 45.

⁹¹ Tallett, *War and Society*, 121.

⁹² За разлику од једноделних лула, код којих су чашица за дуван и дршка рађене изједна од глине, дводелне луле имају као засебан део дршку рађену од другог материјала, најчешће дрвета, Томка, *Excavated pipes*, 29–32; Гачић, *Луле*, 21–35.

Сл. 110. Глинене луле из Блокхауса: а) преглед облика лула; б) луле у облику људске главе; в) дрвена лула (Документација Археолошког института)

(Meerschaut) и мађарских лула моделованих у виду људских ликова са турбанима (сл. 110б).⁹³ У археолошким слојевима раног XVIII века, пре свега у тврђавама у Подунављу, глинени делови лула представљају честе налазе, са приближном заступљеношћу основних типова, с тим да у подземној про-

сторији испод Блокхауса није било типично мађарских лула, које су из нешто каснијег времена.⁹⁴ Када је реч о прибору за пушење, сасвим изузетан је налаз једне мале дрвене луле (сл. 110в) која је заправо незавршен комад, а чији рустичан изглед открива покушај војника да у тренутку доколице направи

⁹³ Tomka, *Excavated pipes*, 30–31; Гачић, *Луле*, 31, 45.

⁹⁴ B. Ridovics, Haider, *The history of the Hungarian pipemaker's craft*; Гачић, *Луле*; Kondorosy, *Cseréppipák a Budai*.

прибор за пушење од материјала из непосредног окружења.

Вера и молитва међу војницима у Београду

Аустријско царство Хабзбурга било је посвећено ширењу католичанства, које је спроводило кроз програме насељавања живља католичке вероисповести, мисионарског рада и изградње цркава.⁹⁵ Да ли су исту посвећеност делили и припадници царске војске, тешко је рећи поуздано. Уврежено је мишљење да је религиозност војника на почетку модерног доба била на ниском нивоу – осим тога што су избегавали дневне молитве, војници су побожне предмете носили као амајлије, заштиту од метака.⁹⁶ Археолошки налази такву претпоставку додатно проблематизују, што потврђује и пример из Београдске тврђаве.⁹⁷ С једне стране, скромна количина побожних предмета може имати двојако објашњење: или је реч о пажљиво чуваним реликвијама, или ношење реликвија није било раширено међу војницима у Београду. С друге стране, репертоар откривених реликвија говори о дубоко религиозним особама. Уз то, оне потичу већином из погребних контекста, и то оних на простору Тврђаве где сахране, по правилу, нису обављане, што их чини изузетним примерима како у контекстуалном, тако и у друштвеном значењу. Иако је реч о предметима популарне побожности, који су рађени у великим серијама и јефтиним техникама, у археолошким контекстима сви они добијају заокружену друштвену димензију.

У целини узевши, број побожних предмета сразмерно је мали – свега осам, а од тога

су два крста изгубљена за живота, један је одбачен, будући да је поломљен, док су остали предмети били део погребне опреме покојника. Позлаћени крстић са тролисним завршцима кракова, откривен у ареалу Зидарске (Maurer) касарне, имао је на предњој страни Распеће, *Corpus Christi*, које је за подлогу било закачено нитнама (сл. 111/1). Други крстић истог типа, из подрума срушене митрополијске резиденције, ливен је у бронзи и има глатке површине, без додатних симбола (сл. 111/2). Део крста са крајевима проширеним у виду цвета љиљана, откривен у подземној просторији испод Блокхауса, доста је излизан и припада типу каравака крста, са две попречне греде, али се на предњој страни називу прикази симбола Христових мука (*arma Christi*),⁹⁸ док су слова на задњој страни сасвим нечитка (сл. 111/3).

Други скуп побожних предмета откривен је у гробовима који су укопани уз срушене остатке средњовековних здања, делимично коришћених и у време турске управе, између 1521. и 1688. године. Две сахране, обављене у дрвеним сандуцима у комплексу некадашње митрополијске резиденције, имале су идентичан садржај побожних предмета: по једну медаљицу типа бревара и, уз то, у једном од њих бронзани крст са тролисно проширеним крајевима.⁹⁹ У бреварима је испод стакла био графички лист са представом Плакивање Христа, а око представе је био текст писан готицом на чешком језику: *Gežiffy y Marigi Matkau twau rogaučim tj y tělem duffy* (транслитерација), који у преводу гласи: Исусе с Маријом мајком твојом завештавам ти се (мојим) телом и душом (сл. 111/4). Оба елемента овог бревара везују се за град Праг. Представа има сличности са чудотворном статуом Богородице у цркви

⁹⁵ Опширније, в. у овом зборнику текст И. Точанац Радовић (са литературом), 12–37.

⁹⁶ Tallett, *War and Society*, 126–128.

⁹⁷ Објављено у: Бикић, *Девотионалије*, 179, Т. 56, кат. бр. 748.

⁹⁸ Azinović Bebek, *Novovjekovni nabožni predmeti*, 178–179.

⁹⁹ Налази из другог гроба су се убрзо након открића дезинтегрисали, в. Бикић, *Девотионалије*, 234–235.

Сл. 111. Побожни предмети: крстови (1–3), медаљице (4–5) и налази из гроба у Источном подграђу (6–10) (Документација Археолошког института)

Светог Јакова, а текст са молитвом – стрелом из књиге прашког писца Јана Игнатија Длоуховеског из Дугог Села (Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi, 1638–1701).¹⁰⁰ С друге стране, налази побожних предмета из гроба укопаног у остатке средњовековне зграде на падини у Источном подграђу, највероватније складишта стрелива, привлаче нарочиту пажњу у контекстуалном и ширем социокултурном погледу. Реч је о два дрвена крста привеска опточена сребром (сл. 111/9, 10), која су била на грудима, као и бројаници састављеној од гагатних зрна (111/6), која је на завршетку имала мали сребрни крст са Распећем и плочицом с натписом *INRI – Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum* (сл. 111/8), као и печатом у облику делфина са племићким грбом (сл. 111/7). Побожни предмети откривају веома религиозну особу која је походила једну од највећих нововековних светиња, чудотворну Богородицу из Маријашајна на северу Чешке. Место и начин покопа, затим њено нарушено здравље и трагови дугог јахања, као и печат са грбом, указују на то да је

реч о војнику, официру, или о војном духовнику племићког порекла.¹⁰¹ Посматране заједно, сахране обављене на дунавској падини потврђују врстом нађених побожних предмета присуство Чеха у саставу аустријске војске у Београду између 1688. и 1690. године.¹⁰²

Европеизација Београда на њочейку XVIII века

Између 1717. и 1739. године Београд је одсликавао војну, економску, демографску и културну политику Хабзбурга у југоисточној Европи. Изградња нових фортификација и урбаних структура, уз војску и пратеће становништво превасходно из земаља средње Европе, учинила је Београд, пројектован према концепцији и идеологији барока, идеалним примером утврђеног града на почетку XVIII века. Велики градитељски захвати, стационирање стајаће војске и досељавање цивилног становништва из другог друштвеног и културног миљеа донели

¹⁰⁰ Ibidem, 238–240.

¹⁰¹ Bikić, Miladinović-Radmilović, *Vojnik ili sveštenik*.

¹⁰² Веселиновић, *Рајнови Турске и Аустрије*, 468–482.

су нову динамику свакодневице, која можда највише одговара Личовом (R. Leech) *трагу ироцесије*,¹⁰³ где непрекидна поворка људи живи ујурбаним ритмом.

Културни идентитет хабзбуршке средње Европе јасно је видљив и по предметима које је становништво Београда у Тврђави и вароши прибављало и користило. Будући да је војска била велики скуп потрошача, њене различите потребе су утицале и на организацију производње и дистрибуције робе на нивоу државе. Сходно протекционистичком, односно прохибитивном, економском систему, који је у основи сличан меркантилизму, држава је преузела на себе производњу употребних предмета ради снабдевања пре свега унутрашњег, домаћег тржишта. Археолошка слика на подручју Хабзбуршке монархије у пуној мери потврђује јединственост тог тржишта, независно од друштвеног или функционалног карактера неке средине.¹⁰⁴ Предмети припадају јединственом занатско-уметничком кругу унутар којег су настајали и унапређивали се, почев од раздобља зрелог средњег века. Сва претходно разматрана, за Београд нова роба показатељ је мануфактурне производње – то је роба широке потрошње коју одликује солидан, стабилан квалитет у великим серијама. Једнообразност у обликовном смислу и варијабилност у деко-

рацији чине ову робу прихватљивом за употребу у различитим пригодама.

Креирање робе широке потрошње део је процеса стварања тзв. *популарне барокне културе* за потребе новог, бројног градског становништва скромног друштвеног порекла и скромних материјалних могућности или, како је приметно Х. А. Маравал – у време када је било мало појединаца за производњу културе, производило се више (културе), јер је било више потрошача.¹⁰⁵ Приступачност те робе, уз све друго, учинила је да Београд усвоји културни концепт модерног европског града на почетку XVIII века, каква је у завршници требало да буде. Уз нови дизајн предмета прихваћени су тако и (средњо)европски обичаји у култури живљења који су, макар накратко, у други план потиснули његов ранији балканско-оријентални супстрат. Добра снабдевеност различитим врстама робе била је омогућена и присуством Оријенталне трговачке компаније, која је имала огранак у Београду, као и активности трговаца Срба, Грка, Цинцара и Немаца у варошима.¹⁰⁶ Сви расположиви подаци говоре у прилог томе да су нову робу користили сви становници, независно од етничке и друштвене припадности и имовинског стања, дајући тако мултикултуралности Београда потпуније значење.

¹⁰³ Leech, *The processional city*, 19–24.

¹⁰⁴ B. Kaltenberger, *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich 1*; Kaltenberger, *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich 2*; Krenn et al., *Koch- und Tafelgeschirr*; Tarcsay, *Zum Stand der mittelalterlichen und neuzeitlichen Glasforschung*, 170–174; Garády, *Agyagművesség*; Kovács, *16th–18th century Hungarian pottery types*; Ridovics, Haider, *The history of the Hungarian pipemaker's craft*; Blažková, Matějková, *Novověká odpadní jílnka*; Horvat, Biondić, *Keramika i staklo 17. i 18. stoljeća*; Bekić, *Novovjekovno staklo*; Šimek, *Srednjovjekovno staklo iz Varaždina*; Цуњак, *Смегеревакка ишрђава*, Т. XXVIII–XXXII.

¹⁰⁵ Maravall, *Culture of the Baroque*, 79–86.

¹⁰⁶ Веселиновић, *Београд иод влашћу Аусџирије*, 533–534.

Библиографија

Скраћенице

- АЗОРУБСМ** = Архивска збирка Одељења реткости Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду, Београд
- АИСПКМ** = Архив за историју Српске православне карловачке митрополије, Сремски Карловци
- БГ** = Богословски гласник, Сремски Карловци
- ВСЦ** = Весник Српске цркве
- ГГБ** = Годишњак града Београда, Београд
- ГИАВ** = Гласник Историјског архива у Ваљеву, Ваљево
- ГМГБ** = Годишњак Музеја града Београда, Београд
- ГНЧ** = Годишњица Николе Чупића
- ГСКА** = Глас Српске краљевске академије
- ЗНМ** = Зборник Народног музеја у Београду, Београд
- ИЧ** = Историјски часопис, Београд
- ЈИИ** = *The Journal of Interdisciplinary History*
- ЈМН** = *The Journal of Modern History*, Chicago
- ЛМС** = Летопис Матице српске, Нови Сад
- НП** = Наша прошлост, Краљево
- ПКЈИФ** = Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд
- СС** = Српски Сион
- ССАД** = Старинар Српског археолошког друштва, Београд
- ССКА** = Споменик Српске краљевске академије, Београд
- ЋР** = *Ћovjek i prostor*
- УБ** = Урбанизам Београда, Београд

Извори

- Agricola, *De re metallica*** = G. Agricola (1494–1555), H. Hoover, *De re metallica, "A complete and unchanged reprint of the translation published by the Mining magazine, London, in 1912."* New York Dover Publications 1950.
- De Belidor, *La science des ingénieurs*** = B. F. de Belidor, *La science des ingénieurs dans la conduite des travaux de fortification et d'architecture civile*, C. Jombert (Paris), livre IV, chapitre XII (1787).
- Debauve, *Procédés et matériaux de construction*** = A. Debauve, *Procédés et matériaux de construction*, Vve Librairie des Corps Nationaux des Ponts et Chaussées, des Minies et des Télégraphes, Paris 1888, 289–362.
- Diderot et al., *Encyclopédie*** = D. Diderot, A. Jean Le Rond, J.-M. Papillon, P. Mouchon, *Encyclopédie, ou, Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, A Paris: Chez Briasson... David l'aîné... Le Breton... Durand, 1751.

Библиографија

- Бајам, *Оружје и оклоји*** = М. Бајам, *Оружје и оклоји, Историја ручној наоружања од камених секира до пушака Дивљеј зајага*, Београд 1989.
- Бешлин, *Евѐније Савојски*** = Б. Бешлин, *Евѐније Савојски и његово доба*, Нови Сад 2014.
- Бикић, *Висѐћи свећњак из Сојоћана*** = В. Бикић, *Висѐћи свећњак из Сојоћана*, Саопштења XL (2008) 207–216.
- Бикић, *Девотионалије*** = В. Бикић, „У руке Твоје Оче предајем дух свој” – Девотионалије аустријске војске са Београдске тврђаве, Саопштења XLV (2013) 227–249.
- Бирташевић, *Један нови документ о калцији Карла VI*** = М. Бирташевић, *Један нови документ о калцији Карла VI у Београду*, ГГБ III (1956) 121–124.

- Вајферт, *Сјоменице о узећу Београда од Турака*** = Х. Вајферт, *Сјоменице о узећу Београда од Турака* године 1688, 1717. и 1789, ССАД 1-3 (1884) 20-31; 64-68; 105-110.
- Валтровић, *Камен шемељац једне језуитске цркве*** = М. Валтровић, *Камен шемељац једне језуитске цркве од године 1732. у Београду*, ССАД IV (1887) 123-127.
- Васић, *Порфиреји српских архијереја*** = К. Васић, *Порфиреји српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690-1790)*, Нови Сад 2013.
- Васић, *Барок у Београду 1971*** = П. Васић, *Барок у Београду 1718-1739*, in: *Доба барока, студије и чланци*, Београд 1971, 148-166.
- Васић, *Барок у Београду*** = П. Васић, *Барок у Београду 1718-1739. године*, in: *Историја Београда 1*, Београд 1974, 573-584.
- Васић, *Барок у Београду 1718-1739*** = П. Васић, *Барок у Београду 1718-1739*, in: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867. године*, edd. В. Чубриловић, В. Глигорић, Београд 1970, 607-624.
- Веселиновић, *Нека ишћања из прошлости Београда*** = Ј. Веселиновић, *Нека ишћања из прошлости Београда XVI-XIX века*, ГМГБ II (1955) 107-111.
- Веселиновић, *Београд од 1683. до 1717. године*** = Р. Веселиновић, *Београд од 1683. до 1717. године*, ГГБ XV (1968) 4-25.
- Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије*** = Р. Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије од 1717. до 1739. године*, in: *Историја Београда 1*, ed. В. Чубриловић, 1974, 521-572.
- Веселиновић, *Продирање аустријске тировине у Београд*** = Р. Веселиновић, *Продирање аустријске тировине у Београд у другој половини XVII века*, in: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867. год.*, ed. В. Чубриловић, Београд 1970, 163-179.
- Веселиновић, *Рајови Турске и Аустрије*** = Р. Веселиновић, *Рајови Турске и Аустрије 1683-1717. године*, in: *Историја Београда 1*, ed. В. Чубриловић 1974, 465-519.
- Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу*** = Р. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718-1739*, in: *Историја српског народа IV-1*, ed. С. Гавриловић, 1986, 106-162.
- Витковић, *Сјоменици из будимској и иешћанској Архива*** = Г. Витковић, *Сјоменици из будимској и иешћанској Архива*, II, књ. 4, Београд 1873.
- Војиновић, *Техничар*** = М. Војиновић, *Техничар, Грађевински ириручник б*, Београд 1989.
- Војна енциклопедија*** = Војна енциклопедија, том 4, Београд 1972.
- Вујовић, *Саборна црква у Београду*** = Б. Вујовић, *Саборна црква у Београду. Прилој историји изградње и украшавања главној београдској храма*, ГГБ XXX (1983) 87-95.
- Гарић Петровић, *Митрополијски намесници и иридворни служитељи*** = Г. Гарић Петровић, *Митрополијски намесници и иридворни служитељи у Сервијској епархији (1718-1739)*, НП 14 (2013) 87-100.
- Гачић, *Луле*** = Д. Гачић, *Луле из музејских збирки Србије – Кајалој изложбе*, Нови Сад 2011.
- Голубовић, *Георгије Сјојановић*** = Б. Голубовић, *Георгије Сјојановић (?-1746)*, Нови Сад 1990.
- Грујић, *Прилози за историју Србије*** = Р. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718-1739)*, ССКА LI (1914) 84-208.
- Грујић, *Свечани иоздрав*** = Р. Грујић, *Свечани иоздрав иешћком иаиријарху Арсенију IV ириликом његова доласка у Београд 1739. године*, БГ IX (1906) 60.
- Давидов, *Српска графика XVIII века*** = Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978.
- Дурковић-Јакшић, *Најсјарија библиотеке у Београду*** = Љ. Дурковић-Јакшић, *Најсјарија библиотеке у Београду*, Београд 1970.
- Ђукић, *Нешто за историју царске краљевске српске хусарске рејименте*** = А. Ђукић, *Нешто за историју царске краљевске српске хусарске рејименте*, Нови Сад 1894.
- Ђурић-Замоло, *Београд као оријентална варош под Турцима*** = Д. Ђурић-Замоло, *Београд као оријентална варош под Турцима 1521-1867*, Београд 1977.

- Ерчић, Мануил (Михаил) Козачинскиј** = В. Ерчић, *Мануил (Михаил) Козачинскиј и његова Трагедо-комедија*, Нови Сад – Београд 1980.
- Иниширукција о дужностима служитеља** = „Иниширукција о дужностима служитеља митрополијске резиденције у Београду ‘ош прваго до последњего’ састављена у Београду 14. маја 1731 год.”, АЗОРУБСМ, Ибр. 2489.
- Јакшић, О Вићенцију Јовановићу** (књ. 199, 200, 201, 202 и 203, 204) = М. Јакшић, *О Вићенцију Јовановићу, Прилози за историју митрополијства му 1731–1737*, ЛМС, књ. 199 (1–50), књ. 200 (85–110), књ. 201 (121–159), књ. 202 и 203 (218–261), књ. 204 (170–234), Нови Сад 1900.
- Јачов, Сјиси Тајној ватиканској архива** = М. Јачов, *Сјиси Тајној ватиканској архива XVI–XVIII века*, Београд 1983.
- Јосимовић, Објашњење предлоја за реулисање овој дела вароши Београда** = Е. Јосимовић, *Објашњење предлоја за реулисање овој дела вароши Београда што лежи у шанцу*, Београд 1867.
- Каниц, Србија** = Ф. Каниц, *Србија, земља и сјановништво*, том 1, Београд 2007.
- Костић, Десиош Георгије II** = М. Костић, *Десиош Георгије II Бранковић (1645–1711): уобличавање кулша првој модерној хероја код Срба*, Београд 2014.
- Костић, Историја фрањевачкој манасири** = М. Костић, *Историја фрањевачкој манасири у Београду*, ПКЈИФ VI (1926) 191–197.
- Костић, Срјско шрјовачко насеље на Ријеци** = М. Костић, *Срјско шрјовачко насеље на Ријеци у XVIII веку*, ИЧ 7 (1957) 37–51.
- Костић, Гробови епископј и грађана шемшварских** = С. Костић, *Гробови епископј и грађана шемшварских у православно срјском храму шемшварском 1757–1838*, Темшвар 1938.
- Максимовић, Реконструкција и шроширење града** = Б. Максимовић, *Реконструкција и шроширење града 1867–1914. године*, in: *Историја Београда 2*, Београд 1974, 307–316.
- Марић Јеринић, Пошлед изблица: Медаље у сјомен освајања Београда** = М. Марић Јеринић, *Пошлед изблица: Медаље у сјомен освајања Београда 1688. из Државне збирке новца у Минхену*, ЗНМ XX/2 (2012) 157–172.
- Медаковић, Срјски митрополијски дворови** = Д. Медаковић, *Срјски митрополијски дворови у XVIII веку*, in: *Барок код Срба*, Загреб 1988, 194–205.
- Милошевић, Владарске врлине Карла VI** = А. Милошевић, *Владарске врлине Карла VI у светилу аустријско-шурској райа 1716–1718*, in: *Умешност и њена улоја у историји: Између шрајностии и шролазних -изама*, Међународни тематски зборник посвећен сећању на проф. др Миодрага Јовановића (1932–2013), ed. З. М. Јовановић, Косовска Митровица 2014, 183–206.
- Милошевић, Крајновић, Вашић, Како су се лечили београдски митрополијши** = А. Милошевић, Д. М. Крајновић, З. Вашић, *Како су се лечили београдски митрополијши у шрвој шоловини 18. века*, in: *800 година срјске медицине*, Зборник радова са VII конгреса историчара медицине, 2017, 435–447.
- Милошевић, Пожаревачки мир 1718** = А. Милошевић, *Пожаревачки мир 1718. на каршама, шравирама и медаљама*, Београд 2018.
- Митровић, Подаци о Србији** = М. Митровић, *Подаци о Србији у шрошоколима Дворској райној савеша у Бечу (1717–1740)*, Београд 1988.
- Михајловић, Грађа за речник сшраних речи** = В. Михајловић, *Грађа за речник сшраних речи у шредвуковском шериоду, I шом (А–Б)*, Институт за лингвистику, Нови Сад 1972.
- Нарочницкиј, Петровић, Политические и културные отношения России** = А. Л. Нарочницкиј, Н. Петровић, *Политические и културные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, Москва 1984.
- Новаковић, Београд на шравирама од XVI до XIX века** = Ж. Новаковић, *Београд на шравирама од XVI до XIX века*, Београд 1984.
- Нушић, Из шолушрошлосши** = Б. Ђ. Нушић, *Из шолушрошлосши, белешке, шришице, сећања*, Сабрана дела XXII, Београд 1935.

- Павловић, *Административна и црквена полиција* = Д. М. Павловић, *Административна и црквена полиција аустројугословенска у Србији (од 1718–1739)*, по грађи из бечких архива, Глас СКА LXII (1901) 113–197.
- Павловић, *Финансије и њивреда за време аустројугословенске владавине* = Д. М. Павловић, *Финансије и њивреда за време аустројугословенске владавине у Србији (од 1718–1739)*, Глас СКА LXIV (1901) 1–73.
- Павловић, *Једна од најстаријих очуваних грађевина у Београду* = Д. Ст. Павловић, *Једна од најстаријих очуваних грађевина у Београду*, ГМГБ III (1956) 273–278.
- Писмо од 27. августа 1735. године* = „*Писмо од 27. августа 1735. године*”, АЗОРУБСМ, Ибр. 2495.
- Поповић Д., *Београд пре 200 година* = Д. Ј. Поповић, *Београд пре 200 година*, Београд 1935.
- Поповић Д., *Београд у XVIII веку* = Д. Ј. Поповић, *Београд у XVIII веку (од 1717. до 1739)*, Београд 2011.
- Поповић Д., *Грађа за историју Београда* = Д. Ј. Поповић, *Грађа за историју Београда од 1711–1739*, ССКА, LXXVIII, II, 61, 2 (1935) 17–108 (Тефтер 1, Регистри, Хесап...), 112–282 (Попис становништва...).
- Поповић Д., *Општинска управа у Београду* = Д. Поповић, *Општинска управа у Београду за време аустројугословенске владавине (1718–1739)*, ГГБ III (1956) 125–134.
- Поповић Д., *Србија и Београд* = Д. Ј. Поповић, *Србија и Београд од Пожаревачкој до Београдској мира (1718–1739)*, Београд 1950.
- Поповић Д., *Срби у Војводини* = Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини. Од Карловачкој мира 1699. до Темишварској сабора 1790*, Књ. 2, Нови Сад 1990.
- Поповић Д., Богдановић, *Грађа за историју Београда* = Д. Ј. Поповић, М. Богдановић, *Грађа за историју Београда од 1717–1739*, Београд 1958.
- Поповић М., *Београдска тврђава (прво издање)* = М. Поповић, *Београдска тврђава (прво издање)*, Београд 1982.
- Поповић М., *Београдска тврђава (друго допуњено издање)* = М. Поповић, *Београдска тврђава (друго допуњено издање)*, Београд 2006.
- Поповић М., *Велики бунар Београдске тврђаве* = М. Поповић, *Велики бунар Београдске тврђаве*, ГГБ XXIV (1977) 31–37.
- Поповић М., *Кайија цара Карла VI у Београду* = М. Поповић, *Кайија цара Карла VI у Београду*, Наслеђе XIII (2012) 9–25.
- Поповић М., *Краљ кайија Београдске тврђаве* = М. Поповић, *Краљ кайија Београдске тврђаве*, Наслеђе III (2001) 9–38.
- Поповић М., *Леополдова кайија Београдске тврђаве* = М. Поповић, *Леополдова кайија Београдске тврђаве*, Наслеђе V (2004) 35–52.
- Поповић М., *Прилој ироучавању београдске Српске вароши* = М. Поповић, *Прилој ироучавању београдске Српске вароши – Спаша Саборна црква и Миштропољски двор*, Глас САНУ CDXX, Одељење историјских наука 16 (2012) 145–172.
- Поповић М., *Пројекти Николе Доксаја де Мореза* = М. Поповић, *Пројекти Николе Доксаја де Мореза за реконструкцију београдских тврђава 1723–1725. године*, ГГБ XXX (1983) 39–58.
- Поповић М., *Утврђене средњовековне кайије* = М. Поповић, *Утврђене средњовековне кайије на С-И бедему Београдској града*, Београдска тврђава IV, Саопштења 9, 1970.
- Поповић М., *Чесма Мехмед-паше Соколовића* = М. Поповић, *Чесма Мехмед-паше Соколовића*, ГГБ XXVII (1980) 71–83.
- Поповић М., Бикић, *Комплекс средњовековне Миштропољске* = М. Поповић, В. Бикић, *Комплекс средњовековне Миштропољске у Београду*, Београд 2004.
- Протић, *Одломци за историју* = К. С. Протић, *Одломци за историју града Београда, Београд од 1718. до 1739*, ГНЧ VIII (1886).
- Протић, *Путовање кроз Србију* = К. Протић, *Путовање кроз Србију 1719. и 1720. године*, Отаџбина XXI (1889) 616–630.

- Радовић, Занайско оружје Балкана** = А. Радовић, *Занайско оружје Балкана: XVII–XIX век*, каталог изложбе, Београд 2002.
- Радосављевић, Ваљевска епископија** = Н. Радосављевић, *Ваљевска епископија у „извештенију” из 1735. године*, ГИАВ 32 (1998) 9–37.
- Руварац, Годишњи протошак** = Д. Руварац, *Годишњи протошак митрополија београдско-карловачкој Вићенији Јовановића на званичнике, учитеље и послужитеље*, АИСПКМ IV (1914) 279–280.
- Руварац, Дужности и права дворјана и дворских служитеља** = Д. Руварац, *Дужности и права дворјана и дворских служитеља за време митрополисања Мојсеја Пејровића*, СС XVII (1907) 417–421, 452–454.
- Руварац, Историјско-критична црња о Викенији Јовановићу** = Д. Руварац, *Историјско-критична црња о Викенији Јовановићу митрополију београдском и карловачком 1731–1737*, Земун 1886.
- Руварац, Колико је појрошено** = Д. Руварац, *Колико је појрошено за београдску Архиепископско Митрополијску Резиденцију?*, АИСПКМ III (1913) 85–86.
- Руварац, Мојсије Пејровић** = Д. Руварац, *Мојсије Пејровић, митрополиј београдски, 1713–1730: прилој историји српске цркве*, ССКА 34 (1898) 81–200.
- Руварац, Непокрејно имање Митрополије београдске** = Д. Руварац, *Непокрејно имање Митрополије београдске у Београду 1730*, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије 2 (1912) 209–210.
- Руварац, Одношјај митрополија Вићенија Јовановића** = Д. Руварац, *Одношјај митрополија Вићенија Јовановића сирам коадјутора Николе Димитријевића*, СС XIV, књ 17 и 18 (1904) 501–503, 525–528.
- Руварац, Тестаменј Вићенија Јовановића** = Д. Руварац, *Тестаменј Вићенија Јовановића Архиепископа – Митрополија београдско-карловачкој 1731–1737*, ВСЦ XXX, св. XI (1925) 683–684.
- Руварац, Уговори митрополија Вићенија Јовановића** = Д. Руварац, *Уговори митрополија Вићенија Јовановића са дворским послужитељима*, АИСПКМ I (1911) 49–53.
- Самарцић, Барок и Срби** = Р. Самарцић, *Барок и Срби*, in: *Зайагноевројски барок и византијски свей*, ed. Д. Медаковић, Београд 1991, 13–17.
- Самарцић, Београд у међународној ирјовини** = Р. Самарцић, *Београд у међународној ирјовини XVI и XVII века*, in: *Историја Београда 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974, 359–375.
- Симић, За љубав оцаубине** = В. Симић, *За љубав оцаубине: иаириоше и иаириошизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад 2012.
- Стефановић Виловски, Београд, 1717–1739** = Т. Стефановић Виловски, *Београд, 1717–1739*, Београд 1906.
- Стојановић, Сјари српски записи и напјиси** = Љ. Стојановић, *Сјари српски записи и напјиси II*, Београд 1983.
- Тештер од ирезенја** = „Тештер од ирезенја” (1731–1737), АЗОРУБСМ, Ибр. 2417.
- Тимотијевић, Визитација манастира Шишатовца** = М. Тимотијевић, *Визитација манастира Шишатовца у XVIII веку, Прилој ирочавању ефемерној сјектакла*, in: *Манастир Шишатовца*, Зборник радова, Београд 1989, 341–366.
- Тимотијевић, Манастир Крушедол** = М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, II, Београд – Нови Сад 2008.
- Тимотијевић, Порирети архијереја** = М. Тимотијевић, *Порирети архијереја у новијој српској умейности*, in: *Зайагноевројски барок и византијски свей*, ed. Д. Медаковић, Београд 1991, 147–174.
- Тимотијевић, Српско барокно сликарство** = М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996.
- Тодић, Јов Василијевич у Карловцима** = Б. Тодић, *Јов Василијевич у Карловцима 1743–1744. године*, ЗНМ XVIII–2 (2007) 179–196.

- Тодоровић, Енишићет у сенци** = Ј. Тодоровић, *Енишићет у сенци: Маџирање моћи и државни сѣкџакл у Карловачкој Миџројолији*, Нови Сад 2010.
- Тодоровић, Засџаве илирско-расџијанске реџиментџе** = Ј. Тодоровић, *Засџаве илирско-расџијанске реџиментџе у конџекстџу ефемерној сѣкџакла*, Наслеђе IV (2003) 79–86.
- Тодоровић, Конџетџи џриваџиној на џозорници јавној** = Ј. Тодоровић, *Конџетџи џриваџиној на џозорници јавној – џриваџини живој на миџројолијском двору у 18. веку*, in: *Приваџини живој у срџским земљама у освиџ модерној доба*, ed. А. Фотић, Београд 2005, 655–686.
- Тодоровић, Из збирке медаља Нумизмаџичко-еџиџрафској одељења** = Н. Тодоровић, *Из збирке медаља Нумизмаџичко-еџиџрафској одељења Народној музеја у Беоџраду – Медаље које илустџрују раџиове с Турџима у XVI, XVII и XVIII веку*, Зборник Народног музеја I (1958) 127–144.
- Тодоровић, Јуџословенске и иноџиране медаље** = Н. Тодоровић, *Јуџословенске и иноџиране медаље*, Београд 1964.
- Тодоровић, Пожаревачки мир** = Н. Тодоровић, *Пожаревачки мир, 1718, у лиџераџури, џравири и медаљерџтџу*, Зборник Народног музеја VIII (1975) 509–525.
- Томић, Бреј за размишљање** = В. Томић, *Бреј за размишљање: Беоџрад на џравирама од XVI до XIX века*, Београд 2012.
- Точанац, Беоџрадска и Карловачка миџројолија** = И. Точанац, *Беоџрадска и Карловачка миџројолија – џроцес уједињења (1722–1731)*, ИЧ LV (2007) 201–217.
- Точанац, Срџски народно-црквени сабори** = И. Точанац, *Срџски народно-црквени сабори (1718–1735)*, Београд 2008.
- Тричковић, Беоџрад џод џурском влашћу** = Р. Тричковић, *Беоџрад џод џурском влашћу 1521–1804. џодине*, in: *Исџорија Беоџрада*, ed. З. Антонић, Београд 1995, 91–141.
- Тричковић, Варош џосле 1740. џодине** = Р. Тричковић, *Варош џосле 1740. џодине*, in: *Исџорија Беоџрада 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974, 641–673.
- Тричковић, Главна џврђава Царџтва џрема Евроџи** = Р. Тричковић, *Главна џврђава Царџтва џрема Евроџи*, in: *Исџорија Беоџрада 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974, 585–637.
- Хан, „Пџаџоџрла сџакла”** = В. Хан, *„Пџаџоџрла сџакла” из Горњеџ џрада Беоџрадске џврђаве*, Археолошки музеј на Македонија, Зборник посветен на Димче Коцо, VI–VII, Скопје 1975, 317–326.
- Цуњац, Смедеревска џврђава** = М. Цуњац, *Смедеревска џврђава, новија исџраживања*, Смедерево 1998.
- Чубриловић, Развој џривреде 1740–1788** = В. Чубриловић, *Развој џривреде 1740–1788*, in: *Исџорија Беоџрада 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974, 674–693.
- Шабановић, Беоџрад као уџравно-војно и џривредно седџишџе** = Х. Шабановић, *Беоџрад као уџравно-војно и џривредно седџишџе у XVI–XVII веку*, in: *Исџорија Беоџрада 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974а, 323–348.
- Шабановић, Град и џеџово сџановнишџиво** = Х. Шабановић, *Град и џеџово сџановнишџиво у XVI–XVII веку*, in: *Исџорија Беоџрада 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974б, 385–422.
- Шабановић, Урбани развиџак Беоџрада** = Х. Шабановић, *Урбани развиџак Беоџрада од 1521. до 1688. џодине*, ГГБ XVII (1970) 5–40.
- Шкаламера, Беоџрадска Нова доња варош** = Ж. Шкаламера, *Беоџрадска Нова доња варош у XVIII веку*, ГГБ XVIII (1971) 53–75.
- Шкаламера, Локаџије неких знамениџих беоџрадских џрађевина** = Ж. Шкаламера, *Локаџије неких знамениџих беоџрадских џрађевина XVI и XVIII века*, ГГБ XX (1973) 171–187.
- Шкаламера, Маџа једној дела Беоџрадској дисџриџтџа** = Ж. Шкаламера, *Маџа једној дела Беоџрадској дисџриџтџа из 1721. џодине*, ГГБ XVII (1970) 43–65.
- Шкаламера, Планоџ барокне реконџируџије Беоџрада** = Ж. Шкаламера, *Планоџ барокне реконџируџије Беоџрада из 1717–1740. џодине*, УБ 22 (1973) 13–18.

- Шкаламера, Поповић М., *Најстарија сачувана кућа у Београду*** = Ж. Шкаламера, М. Поповић, *Најстарија сачувана кућа у Београду из прве половине XVIII века*, ГГБ XXIX (1982) 27–41.
- Шкаламера, Поповић М., *Урбани развој Дорћола*** = Ж. Шкаламера, М. Поповић, *Урбани развој Дорћола*, ГГБ XXV (1978) 211–253.
-
- Acerbi, *The Austrian Imperial-Royal Army*** = E. Acerbi, *The Austrian Imperial-Royal Army (Kaiserliche-Königliche Heer) 1805–1809: A Dictionary of K. K. Austrian Regimental Positions and Ranks*, http://www.napoleon-series.org/military/organization/Austria/ArmyStudy/c_AustrianArmyDictionary.html (25. 6. 2018).
- Adamson, *The Making of the Ancient-Regime Court*** = J. Adamson, *The Making of the Ancient-Regime Court 1500–1700*, in: *The Princely Courts of Europe: Ritual, Politics and Culture*, ed. J. Adamson, London 1999, 7–41.
- Adshead, *Salt and civilization*** = S. A. M. Adshead, *Salt and civilization*, London 1992.
- Aggsbach's Paleolithic Blog** = Aggsbach's Paleolithic Blog, Stone age after the Stone age: Gunflint, <http://www.aggsbach.de/2011/10/stone-age-after-the-stone-age-gun-flint/> (12. 1. 2018).
- Andersson, *Foreign Seductions*** = E. I. Andersson, *Foreign Seductions: Sumptuary laws, consumption and national identity in early modern Sweden*, in: *Fashionable Encounters: Perspectives and trends in textile and dress in the Early Modern Nordic World*, edd. T. E. Mathiassen, M-L. Nosch, M. Ringgaard, K. Toftegaard, Oxbow Books, Oxford 2014, 21.
- Aries, Weaver, *The Hour of Our Death*** = P. Aries, H. Weaver, *The Hour of Our Death: The Classic History of Western Attitudes Toward Death over the Last One Thousand Years*, New York 1982.
- Atzmannstorfer et al., *Much of the same?*** = J. Atzmannstorfer, A. Christian, H. Körbl, R. Starch, B. Weisskopf, D. Weltin, *Much of the same? Das Leben am Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Ein quellenkritischer Werkstattbericht*, in: *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Eine Annäherung*, Hrsg. von Irmgard Pangerl und Martin Scheutz, Innsbruck–Wien–Bozen 2007, 229–253.
- Austin, *A Study and Some Hypotheses*** = R. J. Austin, *A Study and Some Hypotheses Regarding Gunflint Procurement*, *The Florida Anthropologist*, Vol. 64, No. 2 (2011) 85–105.
- Azinović Bebek, *Novovjekovni nabožni predmeti*** = A. Azinović Bebek, *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb 2012 (u rukopisu).
- Ágoston, *Empires and warfare*** = G. Ágoston, *Empires and warfare in east-central Europe, 1550–1750: the Ottoman–Habsburg rivalry and military transformation*, in: *European Warfare, 1350–1750*, edd. F. Tallett, D. J. B. Trim, Cambridge 2010, 110–134.
- Bassett, *The Imperial Austrian army*** = R. Bassett, *For God and Kaiser – The Imperial Austrian army from 1619 to 1918*, New Haven and London 2015.
- Bauer, *Barock*** = H. Bauer, *Barock: Kunst einer Epoche*, Berlin 1992.
- Bearzi, Bearzi, *Architettura degli impianti*** = G. Bearzi, V. Bearzi, *Architettura degli impianti. Da una ricerca esemplificativa nel passato una prospettiva per il prossimo future*, Tecniche Nuove, 1997.
- Bekić, *Novovjekovno staklo*** = L. Bekić, *Novovjekovno staklo iz podmorja Istre i Dalmacije / Post-Medieval glass from the seabed of Istria and Dalmatia*, Muzej antičkog stakla / Museum of ancient glass – Međunarodni centar za podvodnu arheologiju u Zadru / International Centre for Underwater Archaeology in Zadar, Zadar 2014.
- Bernhart, *Die Türken im Wandel des historischen Urteils*** = M. Bernhart, *Die Türken im Wandel des historischen Urteils: Eine medaillen geschichtliche Betrachtung*, *Monatshefte für Kunstwissenschaft* 8(3) (1915) 69–80.
- Bernheimer, *Georg Wilhelm Vestner und Andreas Vestner*** = F. Bernheimer, *Georg Wilhelm Vestner und Andreas Vestner: Zwei Nürnberger Medailleure*, München 1984.

- Bikić, *Early Modern Period Pottery*** = V. Bikić, *Early Modern Period Pottery from Belgrade: Production and Consumption Models*, in: *Ceramics Between Change and Challenge, Between Past and Present, from Baroque until Today*, edd. B. Crvenković, J. Popović, Museum of Applied Arts, Belgrade 2016, 28–33.
- Bikić, *Gradska keramika Beograda*** = V. Bikić, *Gradska keramika Beograda (16–17. vek)*, Beograd 2003.
- Bikić, *The Haban pottery*** = V. Bikić, *The Haban pottery from the Belgrade Fortress: Archaeological Contexts, Chronology, Decorative Designs*, *Starinar* LXII (2012) 205–227.
- Bikić, *Viseći svećnjaci*** = V. Bikić, *Viseći svećnjaci sa područja srednjovekovne Srbije*, *Annales – Series Historia et Sociologia* 18, 2 (2008) 361–368.
- Bikić, Miladinović-Radmilović, *Vojnik ili sveštenik*** = V. Bikić, N. Miladinović-Radmilović, *Vojnik ili sveštenik: slučaj groba sa Beogradske tvrđave*, in: *Bioarheologija na Balkanu. Metodološke, komparativne i rekonstruktivne studije života u prošlosti. Radovi Bioarheološke sekcije Srpskog arheološkog društva*, edd. N. Miladinović-Radmilović, S. Vitezović, Beograd – Sremska Mitrovica 2016, 159–183.
- Bikić, Vitezović, *Bone working and the army*** = V. Bikić, S. Vitezović, *Bone working and the army: An early eighteen-century button workshop at the Belgrade fortress*, in: *Close to the bone: current studies in bone technologies*, ed. S. Vitezović, Belgrade 2016, 57–65.
- Blažková, Matějková, *Novověká odpadní jímka*** = G. Blažková, K. Matějková, *Novověká odpadní jímka z Pražského hradu*, in: *Castrum Pragense 13: Nálezy hmotné kultury z renesančních odpadních jímek z Pražského hradu*. Díl II. Studie, edd. G. Blažková, J. Vepřeková, Archeologický ústav AV ČR, Praha 2016, 185–204.
- Bojani, Ravanelli Guidoti, Fanfani, *La donazione Galeazzo Cora*** = G. C. Bojani, C. Ravanelli Guidoti, A. Fanfani, *La donazione Galeazzo Cora – ceramiche dal medioevo al XIX secolo*, Vol. 1, Museo Internazionale delle ceramiche in Faenza, Fabri editori, Milano 1985.
- Bonanni, *Numismata Pontificum Romanorum*** = P. P. Bonanni, *Numismata Pontificum Romanorum quae a tempore Martini V. usque ad annum MDCXCIX vel auctoritate publica vel privato genio in lucem prodire, explicata, ac multiplici eruditione sacra, & prophana illustrata*, vol. I, Rome 1699, 192.
- Borkowski, *Rozrywka*** = T. Borkowski, *Rozrywka – zabawki i drobna plastyka figuralna*, in: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu*, *Wratislavia Antiqua* 1, edd. C. Buško, J. Piekalski, Wrocław 1999, 187–201.
- Böhmer, *Keramikfunde*** = H. Böhmer, *Keramikfunde aus dem Bürger- und Krämerhaus Residenzplatz 11 in Passau, Die Brandkatastrophen von 1442 und 1662 – ein Glücksfall die Keramikforschung*, in: *Keramik und Technik, Internationale Fachtagung der Österreichischen Gesellschaft für Mittelalterarchäologie zugleich, 43. Internationales Symposium Keramikforschung des Arbeitskreises für Keramikforschung, Mautern an der Donau, 20. bis 25. September 2010*, edd. S. Felgenhauer-Schmiedt, N. Hofer, K. Kührtreiber, G. Scharrer-Liška, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 27 (2011), 165–172.
- Brandl, *Characterisation of Middle European*** = M. Brandl, *Characterisation of Middle European Chert Sources, A Multi Layered Approach to Analysis*, unpublished dissertation, Universität Wien, Wien 2013.
- Brandl et al., *Raw Material Analysis*** = M. Brandl et al. 2013, *Raw Material Analysis of Military Gunglins from Schloss Neugebäude, Vienna, Austria*, 5th Arheoinvest Symposium, Stories Written in Stone, International Symposium on Chert and Other Knappable Materials, Programme and Abstracts, Iași 20–24. 8. 2013, 65.
- Brewster, *The Edinburgh Encyclopaedia*** = D. Brewster, *The Edinburgh Encyclopaedia, Volume 5*, Edinburgh 1830.
- Broucek, *Im Kampf gegen Franzosen und Türken*** = P. Broucek, *Im Kampf gegen Franzosen und Türken*, in: *Welt des Barock*, Hrgb. von Rupert Feuchtmüller und Elisabeth Kovács, Wien 1986, 105–122.
- Buisseret, *Monarchs, Ministers, and Maps*** = D. Buisseret (ed.), *Monarchs, Ministers, and Maps: The Emergence of Cartography a Tool of Government in Early Modern Europe*, Chicago 1992, 1–4.
- Bursche, *Tafelzier des Barock*** = S. Bursche, *Tafelzier des Barock*, München 1974.
- Castillo Cardenas, *Pharmaceutical glass*** = K. Castillo Cardenas, *Pharmaceutical glass in post-medieval London: a proposed typology*, *London Archaeologist* 2013/2014, 309–315.

- Chelidonio, Woodall, *Italian firesteel flints*** = G. Chelidonio, J. N. Woodall, *Italian firesteel flints and gunflint workshop traces*, Archäologische Informationen 39 (2017), Early View, <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/arch-inf/article/viewFile/42478/36214>, (12. 1. 2018).
- Cochran, Beaudry, *Material culture studies*** = M. D. Cochran, M. C. Beaudry, *Material culture studies and historical archaeology*, in: *The Cambridge companion to historical archaeology*, edd. D. Hicks, M. C. Beaudry, Cambridge 2006, 191–204.
- Courbon, *DE CORDES-SUR-CIEL (Tarn) A KYFFHAUSER (Thuringe)*** = P. Courbon, *DE CORDES-SUR-CIEL (Tarn) A KYFFHAUSER (Thuringe). Les puits à eau de grande profondeur*, 2016/2017, 1–19.
- Crnobrnja, *Spomen medalje izdate povodom austrijskog osvajanja Beograda*** = N. Crnobrnja, *Spomen medalje izdate povodom austrijskog osvajanja Beograda 1688, 1717. i 1789. godine i Požarevačkog mira 1718. godine iz Zbirke Muzeja grada Beograda*, Dinar 23 (2004) 61–64.
- Cserey, *Nachahmungen*** = É. Cserey, *Nachahmungen von Nürnberger Renaissance ofenkacheln*, Ars decorativa 22 (2003) 7–25.
- Ćorović, Blagojević, *Water, society and urbanization in the 19th century Belgrade*** = D. Ćorović, Lj. Blagojević, *Water, society and urbanization in the 19th century Belgrade: Lessons fro adaptation to the climate change*, Spatium International Review 28 (2012) 53–59.
- Dabić, *The Habsburg-Ottoman War*** = V. S. Dabić, *The Habsburg-Ottoman War of 1716–1718 and Demographic Changes War-Afflicted Territories*, in: *The Peace of Passarowitz 1718*, edd. Ch. Ingrao, N. Samardžić, J. Pešalj, Indiana 2011, 191–208.
- Danelzik-Brüggemann, *Ereignisse und Bilder*** = C. Danelzik-Brüggemann, *Ereignisse und Bilder: Bildpublizistik und politische Kultur in Deutschland zur Zeit der Französischen Revolution*, Berlin 1996.
- Das Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung*** = *Das Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung in Nürnberg – Deutsche Handwerksbilder des 15. und 16. Jahrhunderts*, Bruckmann, München 1965 (Originale in der Nürnberger Stadtbibliothek). http://homepage.univie.ac.at/rudolf.koch/mendel/m_inh.htm (15. 6.2014).
- Day, *Cooking in Europe*** = I. Day, *Cooking in Europe 1650–1850*, Westport, Connecticut and London 2008.
- De Missy, *Histoire militaire du prince*** = J. R. De Missy, *Histoire militaire du prince Eugène de Savoie, du prince et duc de Marlborough, et du prince de Nassau-Frise*, T. 1, La Haye 1729.
- Disselkamp, *Barockheroismus*** = M. Disselkamp, *Barockheroismus. Konzeptionen 'politischer' Größe in Literatur und Traktatistik des 17. Jahrhunderts*, Tübingen 2002.
- Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great*** = C. Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660–1789*, Routledge 2015.
- Engelbrecht, *Theatre de la milice etrangere*** = M. Engelbrecht, *Theatre de la milice etrangere*, priredili Lj. Dabić, M. Peković, Beograd 2014.
- Erdmannsdörffer, *Deutsche Geschichte II*** = B. Erdmannsdörffer, *Deutsche Geschichte II*, Berlin 1893.
- Erlach, Bernhard, *Entwurff Einer Historischen Architectur*** = F. Erlach, J. Bernhard, *Entwurff Einer Historischen Architectur: in Abbildung unterschiedener berühmten Gebäude des Alterthums und fremder Völker; umb aus den Geschicht-büchern, Gedächtnüß-münzen, Ruinen, und eingeholten wahrhafften Abrißsen, vor Augen zu stellen*, Leipzig 1725, 95 (<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fischer1725>).
- Fingerlin, *Gürtel*** = I. Fingerlin, *Gürtel des hohen und späten Mittelalters*, Deutscher Kunstverlag, Berlin 1971.
- Fotić, *Belgrade: A Muslim and Non-Muslim Cultural Centre*** = A. Fotić, *Belgrade: A Muslim and Non-Muslim Cultural Centre (Sixteenth-Seventeenth Centuries)*, in: *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, ed. A. Anastasopoulos, Rethymno 2005, 51–75.
- Fragnito, *Cardinals' Courts*** = G. Fragnito, *Cardinals' Courts in Sixteenth-Century Rome*, JMH Vol. 65, No. 1 (1993) 26–56.

- Freedberg, *The Power of Images*** = D. Freedberg, *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response*, Chicago 1991.
- Füssel, *Der inszenierte Tod*** = M. Füssel, *Der inszenierte Tod. Militärische Sterbe- und Beerdigungsrituale im Kontext des Siebenjährigen Krieges*, in: *Übergänge schaffen. Ritual und Performanz in der frühneuzeitlichen Militärgesellschaft*, edd. R. Pröve, C. Winkel, Göttingen 2012, 127–152.
- Füssel, *Der Krieg*** = M. Füssel, *Der Krieg als Inszenierung und Wissensschauplatz im 17. und 18. Jahrhundert*, *Metaphorik* 14 (2008) 205–230.
- Gajić-Kvaščev et al., *Archaeometric study of painted pottery*** = M. Gajić-Kvaščev, V. Bikić, V. J. Wright, I. Radosavljević Evans, Lj. Damjanović-Vasilić, *Archaeometric study of 17th/18th century painted pottery from the Belgrade Fortress*, *Journal of Cultural Heritage* 32 (2018) 9–21.
- Garády, *Agyagművesség*** = S. Garády, *Agyagművesség, Budapest története a török korban*, in: Fekete L. (szerk.), Budapest 1944, 382–401.
- Gariglio, *1706, l'assedio di Torino*** = D. Gariglio, *1706, l'assedio di Torino*, BLU Edizioni, 2005.
- Garwood, *Cross-Cultural Exchange*** = S. Garwood, *Cross-Cultural Exchange in the Post-Medieval Adriatic: An examination of glass artefacts from the 15th through mid-18th centuries*, A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, The University of Sheffield, Faculty of Arts and Humanities, Department of Archaeology, September 2017.
- Gebert, *Der Handelsmann Johann Ferber und Rechenpfennigmacher*** = C. F. Gebert, *Der Handelsmann Johann Ferber und Rechenpfennigmacher*, *Mitteilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft* XXXV (1918) 129–138.
- Gerlind, *Müller, Philipp Heinrich*** = W. Gerlind, *Müller, Philipp Heinrich*, *Neue Deutsche Biographie* 18 (1997) 468.
- Goloubeva, *The Glorification of Emperor*** = M. Goloubeva, *The Glorification of Emperor Leopold I in Image, Spectacle and Text*, Mainz 2000.
- Grew, de Neergaard, *Shoes and pattens*** = G. Grew, M. de Neergaard, *Medieval finds from excavations in London: 2, Shoes and pattens*, illustration by S. Mitford, London 2001.
- Gutkas, *Prinz Eugen von Savoyen*** = K. Gutkas, *Prinz Eugen von Savoyen, Feldherr und Staatsmann*, in: *Prinz Eugen und das barocke Österreich: Ausstellung der Republik Österreich und das Landes Niederösterreich*, Wien 1986, 5–32.
- Hauenfels, *Visualisierung von Herrschaftsanspruch*** = T. Hauenfels, *Visualisierung von Herrschaftsanspruch. Die Habsburger und Habsburg-Lothringer in Bildern*, Wien 2005.
- Hirsch, *Die Medaillen auf den Entsatz Wiens*** = A. Hirsch, *Die Medaillen auf den Entsatz Wiens 1683*, Troppau 1883.
- Hofer, *Handbuch*** = N. Hofer (ed.), *Handbuch zur Terminologie der mittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik in Österreich*, *Fundberichte aus Österreich Materialhefte A, Sonderheft 12*, Wien 2010.
- Horvat, Biondić, *Keramika i staklo 17. i 18. stoljeća*** = I. Horvat, R. Biondić, *Keramika i staklo 17. i 18. stoljeća iz starog franjevačkog manastira*, *Katalog izložbe, Muzej Slavonije, Osijek* 2007.
- Houston, Stroyan *Firearms, An Illustrated History*** = R. Houston, C. Stroyan (edd.), *Firearms, An Illustrated History*, Dorling Kindersley Limited, New York 2014.
- Höpfl, *Jesuit Political Thought*** = H. Höpfl, *Jesuit Political Thought: The Society of Jesus and the State, c. 1540–1630*, Cambridge 2004.
- Hurst, Neal, van Beuningen, *Pottery*** = J. G. Hurst, D. S. Neal, H. J. E. van Beuningen, *Pottery produced and traded in north-west Europe 1350–1650*, *Rotterdam papers VI: A contribution to medieval archaeology*, Rotterdam 1986.
- Ingrao, *Habzburška monarhija*** = Č. Ingrao, *Habzburška monarhija 1618–1815*, Beograd 2014.
- Jaworski, *Ślady obróbki surowca kościanego i rogowego*** = K. Jaworski, *Ślady obróbki surowca kościanego i rogowego*, in: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu*, *Wrocław Antiqua* 1, edd. C. Buško, J. Piekalski, Wrocław 1999, 70–92.

- Kaltenberger, *Die frühneuzeitliche Malhornware*** = A. Kaltenberger, *Die Grabungen des Österreichischen Archäologischen Institut im ehem. Benediktinerkloster ("Schloss") Mondsee III, Die frühneuzeitliche Malhornware*, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines 141/I (1996) 187–227.
- Kaltenberger, *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich 1*** = A. Kaltenberger, *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich*, Band 1: Grundlagen. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 23 – NEARCHOS Band 17, Bibliothek der Provinz, Innsbruck 2007.
- Kaltenberger, *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich 2*** = A. Kaltenberger, *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich*, Band 2: Katalog. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 24 – NEARCHOS Band 18, Bibliothek der Provinz, Innsbruck 2007.
- Kantorowicz, *The King's Two Bodies*** = E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton 1997.
- Kaufmann, *Court, Cloister, and City*** = T. C. Kaufmann, *Court, Cloister, and City, The Art and Culture of Central Europe*, Chicago 1995.
- Kitsikopoulos, *Innovation and Technological Diffusion*** = H. Kitsikopoulos, *Innovation and Technological Diffusion: An economic history of early steam engines*, Routledge 2015.
- Knaap, *Meditation, Ministry, and Visual Rhetoric*** = A. C. Knaap, *Meditation, Ministry, and Visual Rhetoric in Peter Paul Rubens's Program for the Jesuit Church in Antwerp*, in: *The Jesuits II: cultures, sciences, and the arts, 1540–1773*, edd. J. W. O'Malley et al., Toronto 2006, 157–181.
- Knapp, Tüskes, *Emblematics in Hungary*** = É. Knapp, G. Tüskes, *Emblematics in Hungary: a study of the history of symbolic representation in Renaissance and Baroque literature*, Tübingen 2003.
- Kondorosy, *Cseréppipák a Budai*** = S. Kondorosy, *Cseréppipák a Budai felső vízivárosból, Budapest Régiségei* 41 (2007) 249–280.
- Kovács, *16th–18th century Hungarian pottery types*** = G. Kovács, *16th–18th century Hungarian pottery types*, Antaeus 19–20 (1990–1991) 169–180.
- Kowalska, *Leatherworking*** = A. B. Kowalska, *Leatherworking in Late Medieval Szczecin Chyżyńska Neighbourhood*, Szczecin 2013.
- Krenn et al., *Koch- und Tafelgeschirr*** = M. Krenn, J. Kraschitzer, D. Schön, J. Wagner, *Koch- und Tafelgeschirr des 18. Jahrhunderts, Ein Keramikfunkomplex aus Melk, Niederösterreich*, Fundberichte aus Österreich Materialheft A 17, Wien 2007.
- Kucher, *The Water Supply System of Siena*** = M. P. Kucher, *The Water Supply System of Siena, Italy: The Medieval Roots of the Modern Networked City*, Psychology Press, 2005.
- Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*** = J. Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung 1717–1739, /poseban otisak/ Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs*, Bd. III, Wien 1889, 155–247.
- Langins, *Conserving the Enlightenment*** = J. Langins, *Conserving the Enlightenment: French Military Engineering from Vauban to the Revolution*, MIT Press, 2004.
- Laslett, Clarke, *Houseful and household in an eighteenth-century Balkan city*** = P. Laslett, M. Clarke, *Houseful and household in an eighteenth-century Balkan city. A tabular analysis of the listing of the Serbian sector of Belgrade in 1733–4*, in: *Household and family in past time*, edd. P. Laslett, R. Wall, Cambridge 2008², 375–400.
- Lech, *Mining and Distribution*** = J. Lech, *Mining and Distribution of Siliceous Rocks Among the First Farming Communities in Eastern Central Europe – a review*, in: *Chipped Stone Industries of the Early Farming Cultures in Europe, Archaeologia interregionalis*, eds. J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski, Krakow 1988, 369–380.
- Leech, *The processional city*** = R. Leech, *The processional city: some issues for historical archaeology*, in: *The Familiar Past? : Archaeologies of later historical Britain*, edd. S. Tarlow, S. West, Routledge–London 1999, 19–34.
- Losier, *Bouteilles et flacons*** = C. Losier, *Bouteilles et flacons: Les Contenants utilitaires français du début du XVIIIe siècle au début du XIXe siècle*, Aspects techniques et sociaux, Journal of glass studies 54 (2012) 151–179.

- Lucas**, *Voyage du sieur Paul Lucas* = L. Paul, *Voyage du sieur Paul Lucas fait en MDCCXIV, &c. par ordre de Louis XIV, dans la Turquie, l'Asie, Sourie, Palestine, Haute et Basse Egypte, &c...*, vol. I, Amsterdam, Steenhouwer & Uytwerp, 1720.
- Lucke**, *Sylloge numismatum elegantiorum* = J. J. Lucke, *Sylloge numismatum elegantiorum, quae diuersi imp: reges, principes, comites, respublicae diuersas ob causas ab anno 1500. ad annum usq. 1600 cudi fecerunt, concinnata & historica narratione (sed breui) illustrata*, Starassburg 1620.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/bpt6k96568379.textelimage> (28. 9. 2018).
- Lyster**, *The Citadel of Cairo* = W. Lyster, *The Citadel of Cairo: A History and Guide*, Cairo 1990.
- Malnar, Marjanić, Labus**, *Gradnja brama Sv. oca Nikolaja u Rijeci* = B. Malnar, D. Marjanić, N. Labus, *Gradnja brama Sv. oca Nikolaja u Rijeci 1717–1746. – Dokumenti, Artefakti 6–7* (2004) 35–165.
- Mandić**, *Medalje izdate povodom zauzeća Beograda* = R. Mandić, *Medalje izdate povodom zauzeća Beograda 1688, 1717. i 1798. godine iz Zbirke Narodnog muzeja u Beogradu*, Dinar 26 (2006) 60–64.
- Manzo, Peirone**, *I GIORNI DELL'ASSEDIO* = L. Manzo, F. Peirone, *I GIORNI DELL'ASSEDIO*, Torino 2006.
- Maravall**, *Culture of the Baroque* = J. A. Maravall, *Culture of the Baroque, Analysis of a Historical Structure, Theory and History of Literature, Volume 25*, Minneapolis 1986.
- Matsche**, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI* = F. Matsche, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI: Ikonographie, Ikonologie und Programmatik des "Kaiserstils" I*, Berlin – New York 1981.
- McIver**, *Cooking and Eating* = K. A. McIver, *Cooking and Eating in Renaissance Italy – From Kitchen to Table*, London 2014.
- McLoughlin**, *Authoring war* = C. M. McLoughlin, *Authoring war: the literary representation of war from the Iliad to Iraq*, Cambridge 2011.
- McNulty**, *Common beverage bottles* = R. H. McNulty, *Common beverage bottles: their production, use, and forms in seventeenth- and eighteenth- century Netherlands, Part I*, Journal of Glass Studies XIII (1971) 91–119.
- Meecham-Jones**, 'He In Salte Teres Dreynte' = S. Meecham-Jones, 'He In Salte Teres Dreynte': Understanding Troilus's Tears, in: *Emotions and War: Medieval to Romantic Literature*, edd. S. Downes et al., New York 2015, 77–97.
- Melchior-Bonnet**, *The Mirror* = S. Melchior-Bonnet, *The Mirror: A History*, New York 2002.
- Mérot**, *Der Held in der französischen Malerei* = A. Mérot, *Der Held in der französischen Malerei des 17. Jahrhunderts*, in: *Triumph und Tod des Helden. Europäische Historienmalerei von Rubens bis Manet*, edd. M. Ekkehard, A. Repp-Eckert, Mailand 1988, 30–38.
- Mésárosz**, *Szekszárd* = G. Mésárosz, *Szekszárd és környéke törökös díszítésű kerámiai emlékei*, Szekszárd 1968.
- Mesinger**, *Traktat o medalji* = B. Mesinger, *Traktat o medalji*, Osijek 1987, 7–33.
- Micara**, *Alexandria, Egypt* = L. Micara, *Alexandria, Egypt. The role of the harbours and fortifications in the formation of the Mediterranean city's image*, in: *Defensive Architecture of the Mediterranean. XV to XVIII Centuries: Vol. V*, ed. V. Echarri Iribarren, Fortmed 2017, 271–276.
- Milošević**, *Propagandna kampanja bečkog dvora* = A. Milošević, *Propagandna kampanja bečkog dvora u Austrijsko-turskom ratu 1716–1718. godine na kartama i gravirama*, Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku 131 (2011) 92–111.
- Milošević**, *The Festival Book for the Exchange* = A. Milošević, *The Festival Book for the Exchange of Austrian and Turkish Deputation in 1719*, in: *The Peace of Passarowitz, 1718*, edd. C. Ingrao, N. Samardžić, J. Pešalj, West Lafayette 2011, 239–253.
- Mitrović**, *The Peace of Passarowitz* = K. Mitrović, *The Peace of Passarowitz and the Re-establishment of the Catholic Dioecesan Administration in Belgrade and Smederevo*, in: *The Peace of Passarowitz, 1718*, edd. C. Ingrao, N. Samardžić, J. Pešalj, Indiana 2011, 212–214.

- Muller, *Jesuit Uses of Art*** = J. Muller, *Jesuit Uses of Art in the Province of Flanders*, in: *The Jesuits II: cultures, sciences, and the arts, 1540–1773*, edd. J. W. O'Malley et al., Toronto 2006, 113–156.
- Mumford, *The city in history*** = L. Mumford, *The city in history, its origins, its transformations and its prospects*, New York 1961.
- Müller, Vogel, *Atlas Arhitekture*** = W. Müller, G. Vogel, *Atlas Arhitekture. Istorija graditeljstva od romanike do danas*, tom 2, Beograd 2005.
- Oleson, *Greek and Roman Mechanical Water-Lifting Devices*** = J. P. Oleson, *Greek and Roman Mechanical Water-Lifting Devices: The History of a Technology*, Springer Science & Business Media, 1984.
- Orser, *Historical Archaeology*** = C. E. Orser, Jr., *A Historical Archaeology of the Modern World*, Springer – New York 1996.
- Orvieto** = “Orvieto – Caput Etruriae”, GAL Trasimeno Orvietano, Orvieto 2015.
- Ottendorf, Teuber, *Die österreichische Armee*** = R. von Ottendorf, O. Teuber, *Die österreichische Armee von 1700 bis 1867*, Akad. Druck-u, Verlagsanstalt, Graz 1971.
- Papastratos, *Paper Icons*** = D. Papastratos, *Paper Icons, Greek Orthodox Religious Engravings 1665–1899*, II, Athens 1990, 531.
- Parrott, *From military enterprise to standing armies*** = D. Parrott, *From military enterprise to standing armies: war, state, and society in western Europe, 1600–1700*, in: *European Warfare, 1350–1750*, edd. F. Tallett, D. J. B. Trim, Cambridge 2010, 74–95.
- Parshall, *Prints as Objects of Consumption*** = P. Parshall, *Prints as Objects of Consumption in Early Modern Europe*, *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 28 (1998) 19–36.
- Pilsitz, *Architektonische entwicklung*** = M. Pilsitz, *Architektonische entwicklung Historischer Fabrikbauten im Siedlungsgebiet des Heutigen Budapest zwischen 1815 und 1915 unter besonderer berücksichtigung der Brauereien*, PhD Thesis, 2015.
- Pollak, *Cities at War in Early Modern Europe*** = M. Pollak, *Cities at War in Early Modern Europe*, Cambridge 2010.
- Polleross, “Pro decore Majestatis” Zur Repräsentation Kaiser Leopold I.** = F. Polleross, “Pro decore Majestatis” Zur Repräsentation Kaiser Leopold I. in *Architektur, Bilder und Angewante Kunst*, *Jahrbuch des Kunsthistorischen Museums Wien* 4/5 (2002/2003) 191–295.
- Polleroß, *Zur Repräsentation der Habsburger*** = F. B. Polleroß, *Zur Repräsentation der Habsburger in der bildenden Kunst*, in: *Welt des Barock*, edd. R. Feuchtmüller, E. Kovács, Wien 1986, 87–104.
- Pulselli et al., *An emergy evaluation of a medieval water management system*** = R. M. Pulselli, B. Rugani, E. Tiezzi, N. Marchettini, *An emergy evaluation of a medieval water management system: the case of the underground “Bottini” in Siena (Italy)*, *WIT Transactions on Ecology and the Environment* 128 (2010) 369–374.
- Radek, *Przynależność gatunkowa skór*** = T. Radek, *Przynależność gatunkowa skór z działki przy ul. Więziennej 11*, in: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu*, *Wrocławia Antiqua* 1, edd. C. Buško, J. Piekalski, Wrocław 1999, 95–105.
- Rafaelli, *Rame d'arte*** = U. Rafaelli (ed.), *Rame d'arte – Dalla preistoria al XX secolo nelle Alpi centro-orientali*, a cura di U. Rafaelli, Provincia autonoma, Servizio beni culturali Castello del Buonconsiglio, Monumenti e collezioni provinciali, Trento 1998.
- Ray, *Seven Partly Underground Rooms and Buildings*** = M. A. Ray, *Seven Partly Underground Rooms and Buildings for Water, Ice, and Midgets*, Pamphlet Architecture 20 (1997) 78.
- Riccetti, *Antonio da Sangallo il Giovane in Orvieto*** = L. Riccetti, *Antonio da Sangallo il Giovane in Orvieto. Una lettera ed altri documenti inediti*, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz* 42. Bd., H. 1 (1998) 67–100.
- Ridovics, Haider, *The history of the Hungarian pipemaker's craft*** = A. Ridovics, E. Haider (edd.), *The history of the Hungarian pipemaker's craft. Hungarian history through the pipemaker's art*, Budapest 2000.

- Sammlung Julius, *Krieg und Frieden in der Medaille und in der Gedenkmünzen*** = Sammlung Julius, *Krieg und Frieden in der Medaille und in der Gedenkmünzen I. Teil bis 1740*, Heidelberg 1958.
- Schmoldt, *Die Nadelstiche des Kupferstechers*** = W. Schmoldt, *Die Nadelstiche des Kupferstechers: Graphische Porträts als Mittel der Propaganda*, in: *Krieg der Bilder: Druckgraphik als Medium politischer Auseinandersetzung im Europa des Absolutismus*, ed. W. Cilleßen, Berlin 1997, 67–75.
- Schnapper, *The King of France as Collector*** = A. Schnapper, *The King of France as Collector in the Seventeenth Century*, JIH Vol. 17, No. 1 (1986) 185–202.
- Schneider, *Medaillen und Schaumünzen des Barock und Rokoko*** = R. Schneider, *Medaillen und Schaumünzen des Barock und Rokoko*, Osnabrück 1988.
- Schumann, *Die andere Sonne*** = J. Schumann, *Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I.*, Berlin 2003.
- Sedláčková, *From the Gothic period to the Renaissance*** = H. Sedláčková, *From the Gothic period to the Renaissance, Glass in Moravia 1450 – circa 1560*, in: *Studies in post-medieval archaeology 2: Material culture from the end of the 15th century and its reflection in archaeological, written and iconographic sources*, ed. J. Žegklitz, ARCHAIA, Praha 2007, 181–226.
- Silver, *Marketing Maximilian*** = L. Silver, *Marketing Maximilian: the visual ideology of a Holy Roman Emperor*, Princeton 2008.
- Simić, *Patriotism and Propaganda*** = V. Simić, *Patriotism and Propaganda: Habsburg Media Promotion of the Peace Treaty of Passarowitz*, in: *The Peace of Passarowitz, 1718*, edd. C. Ingrao, N. Samardžić, J. Pešalj, West Lafayette, Indiana 2011, 267–290.
- Sloos, *Warfare and the Age of Printing*** = L. Ph. Sloos, *Warfare and the Age of Printing. Catalogue of Early Printed Books from before 1801 in Dutch Military Collections*, Vol. 1, Leiden–Boston 2008.
- Stefanović-Vilovsky, *Belgrad unter der Regierung*** = T. Stefanović-Vilovsky, *Belgrad unter der Regierung Kaiser Karls VI: (1717–1739) mit Benützung archivalischer und anderer Quellen*, Wien 1908.
- Šarić, *Artefakti od okresanog kamena*** = J. Šarić, *Artefakti od okresanog kamena u starijem i srednjem neolitu na tlu Srbije*, Beograd 2014.
- Šimek, *Srednjovjekovno staklo iz Varaždina*** = M. Šimek, *Srednjovjekovno staklo iz Varaždina*, Archaeologia Adriatica 4.1 (2011) 307–324.
- Škaljić, *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*** = A. Škaljić, *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*, Sarajevo 1985 (peto izdanje).
- Tallett, *War and Society*** = F. Tallett, *War and Society in early-modern Europe, 1495–1715*, Routledge – London, New York 1992.
- Tarcsay, *Zum Stand der mittelalterlichen und neuzeitlichen Glasforschung*** = K. Tarcsay, *Zum Stand der mittelalterlichen und neuzeitlichen Glasforschung in Ostösterreich*, in: *Auf gläsernen Spuren, Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasforschung*, edd. S. Felgenhauer-Schmiedt, A. Eibner, H. Knittler, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19, Wien 2003, 165–178.
- Thieme, Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*** = U. Thieme, F. Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* 36 (1992) 232–233.
- Tomka, *Excavated pipes*** = G. Tomka, *Excavated pipes from the 16th to the 18th century in Hungary*, in: *The history of the Hungarian pipemaker's craft. Hungarian history through the pipemaker's art*, edd. A. Ridovics, E. Haider, Budapest 2000, 25–32.
- Uzelac, *Balthazar Neumann i Barokni Beograd*** = Z. Uzelac, *Balthazar Neumann i Barokni Beograd – jedna reinterpretacija Sagallovog bunara iz Orvijeta*, ČP 7–8 (1988) 31–34.
- Vanino, *Isusovci u Beogradu*** = M. Vanino, *Isusovci u Beogradu u XVII i XVIII stoljeću*, Vrela i prinosi 4 (1934) 1–4.
- Veit, *Medaillen und Münzen*** = L. Veit, *Medaillen und Münzen*, Anzeiger des Germanischen Nationalmuseum (1962) 122–137.

- Vizi, *A kora újkori kerámia*** = M. Vizi, *A kora újkori kerámia feldolgozásának módszerei. Az Ozorai várkastély leletanyagának adatbázisáról*, in: *Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*, II, edd. E. Benkő, G. Kovács, Budapest 2010, 817–838.
- Vocelka, *Glanz und Untergang der höfischen Welt*** = K. Vocelka, *Glanz und Untergang der höfischen Welt: Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien 2004.
- Volkman, *Die Architektur des 18. Jahrhunderts*** = S. Volkman, *Die Architektur des 18. Jahrhunderts im Temescher Banat*, PhD Thesis, Heidelberg 2001.
- Wachowski, *Militaria*** = K. Wachowski, *Militaria*, in: *Ulice sredniowiecznego Wrocławia, Wratislavia Antiqua II*, edd. J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław 2010, 179–183.
- Weber, *Die Medaille*** = I. S. Weber, *Die Medaille, ein wichtiges Medium der Propaganda während der Türkenkriege*, in: *Diplomaten und Wesire. Krieg und Frieden im Spiegel türkischen Kunsthandwerks*, ed. P. Schienerl, München 1988, 51–70.
- Weber, Seelig, *Kürfürst Max Emanuel, Bayern und Europa*** = I. S. Weber, L. Seelig, *Kürfürst Max Emanuel, Bayern und Europa um 1700* (Band II), München 1976.
- Weifert, *Meine Sammlung von Medaillen auf die Eroberungen Belgrads*** = H. Weifert, *Meine Sammlung von Medaillen auf die Eroberungen Belgrads in den Jahren 1688, 1717 und 1789 und den Frieden von Passarowitz 1718*, Wien 1893.
- Weiner, *On Gunflint Manufacture in Germany*** = J. Weiner, *On Gunflint Manufacture in Germany*, *Archäologische Informationen* 39 (2016) 247–264.
- West, *Introduction*** = S. West, *Introduction*, in: *The Familiar Past?: Archaeologies of later historical Britain*, edd. S. Tarlow, S. West, Routledge–London 1999, 1–15.
- Winter, *Glanz des Hauses Habsburg*** = H. Winter, *Glanz des Hauses Habsburg. Die habsburgische Medaille im Münzkabinett des Kunsthistorischen Museums*, Wien 2009.
- Wiśniewski, *Wyroby kamienne*** = A. Wiśniewski, *Wyroby kamienne*, in: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu*, *Wratislavia Antiqua* 1, edd. C. Buško, J. Piekalski, Wrocław 1999, 120–135.
- Wohlfahrt, *Christian Wermuth*** = C. Wohlfahrt, *Christian Wermuth: ein deutscher Medailleur der Barockzeit*, London 1992.
- Wolff, *The Singing Turk*** = L. Wolff, *The Singing Turk: Ottoman Power and Operatic Emotions on the European Stage from the Siege of Vienna to the Age of Napoleon*, Stanford 2016.
- Woodall et al., *Gunflint Production*** = J. N. Woodall et al., *Gunflint Production in the Monti Lessini, Italy*, *Historical Archaeology*, Vol. 31, Issue 4 (1997) 15–27.
- Wrede, *Das Reich und seine Feinde*** = M. Wrede, *Das Reich und seine Feinde. Politische Feindbilder in der reichspatriotischen Publizistik zwischen Westfälischem Frieden und Siebenjährigem Krieg*, Mainz 2004.

<https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00090475&pimage=00001&v=150&nav=&l=fr>

<https://calisphere.org/item/ark:/13030/kt84892bo/>

<http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/id/5384101>

<http://eng.travelogues.gr/item.php?view=45384>

<http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=1999543>

<http://www.inorviato.it/pozzo-di-san-patrizio/>

<http://www.mairie-herserange.fr/mes-loisirs/culture/office-de-tourisme-du-pays-de-longwy/>

<http://www.museotorino.it/view/s/ca7f360517df46928fdaa89895a8fc36>

<http://www.tumblr.com/tagged/flintlock+mechanism>

wikimedia.org/wiki/File:Vienna_-_Plague_Column_-_engraving.jpg

РЕПРОДУКОВАНЕ ПРЕДМЕТЕ ЧУВАЈУ:

Археолошки институт, Београд
Архив САНУ у Сремским Карловцима
Коморни архив / Архив финансијских и судских комора, Беч
Аустријска галерија Белведере, Беч
Аустријски државни архив, Беч
Библиотека Матице српске, Нови Сад
Британска библиотека, Лондон
Главни земаљски архив, Карлсруе
Музеј града Београда
Музеј града Новог Сада
Музеј Српске православне цркве, Београд
Народна библиотека Србије, Београд
Народни музеј у Београду
Немачка градска библиотека, Берлин
Педагошки музеј, Београд
Ратни архив у Бечу
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”
Универзитетска и државна библиотека Саксонија-Анхалт, Хале

ФОТОГРАФИЈЕ И ЦРТЕЖИ:

Археолошки институт, Београд (Славица Марковић, Угљеша Војводић)
Завод за заштиту споменика културе града Београда
ЈП „Београдска тврђава”
Фото-документација Милоша Јуришића

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11 Београд)"1717/1739"(082)

БАРОКНИ Београд : преображаји 1717–1739. / [уредник Весна Бикић]. – Београд : Археолошки институт : Музеј града Београда, 2019 (Београд : Бирограф). – 223 стр. : илустр. ; 25 см. – (Посебно издање / [Археолошки институт] ; бр. 69)

Део текста штампан двостубачно. – Тираж 500. – Стр. 6–9: Предговор / Весна Бикић. – Списак сарадника са афилијацијама: стр. 222–223. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 207–221.

ISBN 978-86-6439-043-9 (АИ)

ISBN 978-86-6433-019-0 (МГБ)

а) Београд – 1717–1739 – Зборници

COBISS.SR-ID 275173388

9 788664 330190

9 788664 390439

МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА
BELGRADE CITY MUSEUM
www.mbg.org.rs

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
www.ai.ac.rs

